

Dinsel Fundamentalizm ve İslamofobi Sarmalında “Fransa İslamı” Tartışmaları*

Fatih ÖZTAŞ**

Öz

Bu çalışma, “Avrupa İslamı”nın bir izdüşümü olarak değerlendirilebilecek “Fransa İslamı”nı sürdürülen çalışmalar ve tartışmalar üzerinden analiz etmeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla nitel betimsel söylem analizi yöntemiyle, son dönemlerde yaşanan dinsel fundamentalist kategoride değerlendirebileceğimiz saldırılar ve Batı’da dolayısıyla Fransa’da gittikçe yükselen İslamofobi sarmalındaki “Fransa İslamı”nın şekillenışı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Neticede buradaki Müslümanlar bir taraftan, “kaos” dünyasında (çapı dar fakat etkisi geniş) şekillenen dinsel saldırıların etkisinin hem sebebinden hem de sonucundan etkilenirken diğer taraftan sömürge geçmişiyile de şekillenen Fransa’nın “öteki”ne bakışından ve bu ülkenin mevcut sorunlar yumağından hissesine düşeni almaktadır. Haddizatında mevcut hükümetin iç ve dışta yaşadığı sorunların dinsel zeminde kaybolmasına yardım eden Fransa İslamı, Müslümanların “cumhuriyet sofrasında” (ötekinin bize dönüşmesi) yer almasının bir yolu olarak düşünülse de bu ülkedeki dinamiklere bakıldığında başarılması zor bir proje olarak durmaktadır. Fakat yükselen aşırı sağın baskısına, teröre, klasik ırkçılığı aşan “yeni ırkçılığa”, yabancı düşmanlığına vb. karşı bir arada yaşamayı baltalayan olay-süreç ve anlatıların baskısına rağmen her iki taraf için de “öteki Fransa’nın” başarılması elzem görülmektedir. Her ne kadar devletin samimiyeti kuşkulu ve Müslümanların “egzotik öteki” olarak kalması noktasında dinsel zeminde sürdürülen bir proje olsa da Fransa İslamı’nın kendini eşit vatandaşlık temelinde kabullendirmenin bir süreci olarak yani insani temelli buluşmaya kapı aralayacağı düşünülerek Müslümanlar tarafından bu sürece daha fazla katkı yapılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Fransa İslamı, Fransa Müslüman İbadet Konseyi, İlkeler Tüzüğü, İslamofobi, Egzotik Ötekilik.

* Araştırma Makalesi. **Makale Gönderim Tarihi:** 20.07.2021 **Makale Kabul Tarihi:** 22.11.2021

DOI: <https://10.52886/ilak.973368>

** Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü

Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Faculty of Divinity, Department of Philosophy and Religious Studies, fatihoztas@ksu.edu.tr ORCID: 0000-0002-9075-6084

Debates on “French Islam” in the Spiral of Religious Fundamentalism and Islamophobia

Abstract

This study aims to analyze the "French Islam", which can be considered as a projection of "European Islam", through ongoing studies and discussions. Therefore, with the qualitative descriptive discourse analysis method, it has been tried to reveal the recent attacks that we can evaluate in the religious fundamentalist category and the shaping of "French Islam" in the spiral of Islamophobia, which is gradually increasing in the West and therefore in France. As a result, Muslims here, on the one hand, are affected by both the cause and the result of the religious attacks shaped in the world of chaos (narrow in diameter but wide in effect), on the other hand, they get their share from France's view of the "other", which is also shaped by its colonial past, and this country's current tangle of problems. As a matter of fact, French Islam, which helps the current government's internal and external problems to disappear on religious grounds, is thought of as a way for Muslims to take part in the "republican table" (the transformation of the other into us), but when we look at the dynamics in this country, it stands as a difficult project to achieve. However, the rising oppression of the far right, terrorism, "new racism" that goes beyond classical racism, xenophobia, etc. Despite the pressure of events-processes and narratives that undermine coexistence, it is considered essential for both sides to achieve the "other France". Although the sincerity of the state is doubtful and it is a religious project to keep Muslims as the "exotic other", in my opinion, Muslims should contribute more to this process, considering that French Islam will open the door to human-based meeting as a process of accepting itself on the basis of equal citizenship.

Keywords: French Islam, French Council of Muslim Worship, Charter of Principles, Islamophobia, Exotic Otherness.

Özet

Bir noktada aydınlanma geleneğini sosyo-politik düzlemde laikliğin olgunlaşmasına adanmış Fransa'nın bu paralelde dini vb. bir aidiyetle farklılaşan tebaa algısı yerine yurttaş temelinde eşit vatandaşlık anlayışını modern devletin temel özelliği haline getirdiği, getirmeye çalıştığı söylenebilir. Çeşitli kesimlerin, grupların cumhuriyete entegre olarak yurttaş haline gelmelerinde ise en önemli görevin milli eğitime verildiği görülmektedir. Bu görevle vatandaşların insan hakları ilkeselliğinde kültürel ve etnik yönelimlerin yerine dinden bağımsızlaşmayı da ifade eden özgürlükçü değerlerle donatılmış yurttaş haline gelmeleri hedeflenmekteydi. Tabii ki de bütün bu istenen dönüşümlerde izlenen politikanın burada laikliğe "laïcité" yüklenen anlamlandırmalarla irtibatlı olarak yürütüldüğü söylenebilir. Dolayısıyla ilkeleştirilen laiklik aynı zamanda birlikte yaşamın çerçevesini çizmektedir.

Fransa'nın belli bir oranda kendi içerisinde sağladığı konsensüsün çerçevesi kendinden olmayan/ların veya ötekiyle özdeşleştirilenlerin bu ülkeye gelişiyle birlikte tekrar onlarla bir arada yaşama anlamında yeniden tartışılmaya başlanmıştır. Belli bir kültürel dünyanın (Hristiyan) düalist çerçevesinden beslenen bir ülkede "dışta bırakılanlar"dan olarak İslamın/Müslümanların "içerdekilere" dönüşme sürecinin pek de kolay ilerlemediği görülmektedir. Dolayısıyla bahse konu ülkede tarihi olarak sürdürülen "doğal" ya da "esas" "biz" in oryantal "öteki" üzerinden ele alınma algısının gizli veya açıktan içerdeki Müslümanlarla sürdürülen müzakerelerde de sürdürüldüğü gözlemlenebilmektedir. Geline zaman dilimi sınırların kaybolmasına yardım etse de ulusal kimlik, yurttaşlık, etnik köken, din vb. söylemleri etrafında yeni bariyerlerin tekrar inşa edilmesinin önüne geçememektedir.

Fransa'nın tarihsel algısının üzerine inşa ettiği ve bu ülkeyle özdeşleşen tek költürcülüğü dışlamayan laikçi tutumun paralelinde güçlenen aşırı sağ popülist siyasetin etkisinin yanında dinsel fundamentalist akımların bir dizi faaliyetleri/saldırıları bu ülkede bir arada yaşamının yollarının aranmasını zorlaştırmaktadır. Bu tarz karşılaşmalar bir yandan İslamofobiye neden olurken diğer taraftan da "postnormal" zaman olarak bahsedilen dönemde "kaos"a neden olan dinsel eylemlere yol açmaktadır. Aslında İslamofobi, "Avrupa apartheidi"nin oluşturulmasında klasik ırkçılığın ötesinde "yeni ırkçılık"a havale edilebilirken dinsel fundamentalizmin kendisi de kabile ve mezhep kimliğini dini ideoloji formu altında yeniden üreten bir nevi basit toplum ırkçılığıyla özdeşleşmektedir. Sonuçta bu her iki uç taraf, marjinalliklerine rağmen bu ülkede bir arada eşit düzeyde yaşamının yollarının aranmasını güçleştirdiği gibi sürecin İslamofobi endüstrisine dönüşmesine de yardım edebilmektedir.

Bütün bunların yanında Fransa'nın ulusal ve uluslararası arenada yaşadığı bir dizi problemler bir arada yaşamının yollarının aranmasına iten sebeplerle birleşince mevcut durumun yeniden gözden geçirildiği görülmektedir. Fakat Fransa'nın genel tutumunun aksine vatandaşlık temelinden ziyade dinsel okumalarla yönetilmeye çalışılan sürecin kesin bir sonuca ulaşmaktan öte günü kurtarmaya dönük olduğu söylenebilir. Çünkü gerçekte kültürel, sosyo-ekonomik vb. düzeyde yaşanan bir dizi problemlere rağmen Fransa, Müslümanların entegrasyonunu "Avrupa İslamı" altında sürdürülen tartışmaları "Fransa İslamı" özelinde radikalliğin sebeplerini Müslümanlara havale ederek ılımlılaştırma politikasıyla sınırlandırmak istemektedir.

"Fransa İslamı" altında cumhuriyete entegre, istenen-kabul edilen vatandaş haline getirilmek istenen Müslüman nüfus genel itibarıyla üçüncü kuşağı oluşturmaktadır. Kolonyal dönemden itibaren burada önemli oranda artmaya başlayan (daha sonrasında ise işçi alımları, göç vb. bir dizi etkenler bu oranı arttırmaya devam etmiştir) Müslüman nüfusun ilk etapta geleneksel, şiddete kaymayan, görünmez ve ılımlı denilebilecek bir dini anlayışla kendilerine yer buldukları belirtilir. 1970'lere gelindiğinde ise Müslümanların yoğunlukta olduğu

şehirlerin etrafında oluşan yeni banliyölere büyük sanayi bölgelerinin çevresinde yeni kasabalara yaşanan ekonomik durgunluk eklenince göçü dolayısıyla Müslümanları ülkenin gündemine taşımaya başlamıştır. Artık ikinci nesil Müslümanlardan (“Arap” kelimesinden türetilen ve argo bir kelime olan “Beur/s” kavramıyla nitelenen) bahsedilebilecek kuşak seküler bir nesil görüntüsü vermekteydi. Aslında nüfusun geri kalanıyla da yoğun bir temasın başladığı bu dönem bir arada yaşama adına bir dizi hayal kırıklıklarıyla anılmaktadır. Kolonyal dönemde hâkim olan ötekine bakış açısının ötekiyle sınırların kalktığı post-kolonyal dönemde de çok değişmediğinin kanaatine varılması ve dünyada yaşanan konjonktüre bağlı olarak da belli orandaki Müslüman nüfusun yapısını seküler düzlemde dini alana doğru kaydırmıştır. Dolayısıyla eski “Beurs” melez (yarı Fransız, yarı Arap) kimliklerinin bir kısmı üçüncü kuşakla birlikte (Müslüman bir ailede büyümüş olsalar da yeni İslam’a geçenlerde gözlemlenen hareket ve davranış benzerliğinden dolayı “born-again”le kavramsallaştırılmışlardır.) medeniyet ve tarih söylemleri etrafında inşa edilen tek ve kapsamlı bir dini kimliğe doğru değişime evrilmiştir. Fakat hala bir arada yaşamada Müslümanlar açısından sağduyulu kesimi ifade eden “sessiz çoğunluk” sayısal çokluğu elinde tutmaktadır.

Böyle bir atmosferde radikal İslamcı terörün tehdit edici karakteri öne çıkarılarak ılımlı ve apolitik bir Fransa İslam’ını daha iyi örgütlemeye yönelik siyasi girişimlerle Müslüman şemsiye örgüt oluşturma yoluna gidilmiştir. Kendi İslam’ını ortaya çıkarabilmek için oluşturulmaya çalışılan korporatist tarzda kurumsal koşullar bir yönüyle tarihte Yahudilere kurdurulan meclise benzese de diğer yönüyle de Fransa’nın kolonyal dönemiyle bağlantılı Afrika İslamı tecrübesinde inşa edilen Paris Ulu Cami’nin rolüyle bağlantılı gözükmektedir. Fakat her ne kadar sömürülen ülkelerinin gerçekliğini sömürüye veya sömürenin lehine yapılandırmaya atf yapan Fransa’nın kolonyal dönemiyle bağlantılı olarak bu yeni kurum inşası irtibatlandırılmaya çalışılsa da aslında gelinen süreçte hem Müslümanların hem de kolonyalın sömürge sonrası içerisinde bulunduğu melez karmaşık toplumsal durumlar kendisini göstermektedir. Neticede post-kolonyal söylemle şekillenen “Fransa İslamı” “cumhuriyet sofrasında” yer almanın yolu olarak düşünülmekte ve bu doğrultuda kurulan CFCM ise “Fransa İslamı İlkeler Tüzüğü”yle bunun çerçevesini vermektedir.

Summary

At one point, France, which devoted its enlightenment tradition to the maturation of secularism on the socio-political plane, in parallel with this, religious etc. It can be said that instead of the perception of the subject differentiated by a sense of belonging, it has made the understanding of equal citizenship on the basis of the citizen the main feature of the modern state and tried to bring it. It is seen that the most important task is given to national education in the integration of various segments and groups into the republic and becoming citizens. With this task, it was

aimed that citizens become citizens equipped with libertarian values, which also expresses independence from religion instead of cultural and ethnic orientations in the principle of human rights. Of course, it can be said that the policy followed in all these desired transformations is carried out here in connection with the meanings attributed to secularism as "laïcité". Therefore, the principled secularism also draws the framework of living together.

The framework of the consensus that France has provided within itself to a certain extent has started to be discussed again in the sense of living together with them, with the arrival of those who are not oneself or identified with the other, to this country. It is seen that the process of transforming Islam/Muslims as "outsiders" into "insiders" in a country nourished by the dualist framework of a certain cultural world (Christian) does not progress very easily. Therefore, it can be observed that the perception of the "natural" or "essential" "us", which has been historically maintained in the country in question, to be handled through the oriental "other" is also maintained in the negotiations carried out with the Muslims inside, either secretly or openly. Although the time period reached helps the borders disappear, national identity, citizenship, ethnicity, religion, etc. cannot prevent the rebuilding of new barriers around its discourses.

In addition to the influence of the far-right populist politics that strengthened in parallel with the secularist attitude, which is built on the historical perception of France and does not exclude the monoculturalism that is identified with this country, a series of activities/attacks of religious fundamentalist movements make it difficult to find ways to live together in this country. While such encounters cause Islamophobia, on the other hand, they lead to religious acts that cause "chaos" in the period referred to as "postnormal" time. In fact, while Islamophobia can be referred to "new racism" beyond classical racism in the creation of "European apartheid", religious fundamentalism itself is identified with a kind of simple social racism that reproduces tribal and sectarian identity under the form of religious ideology. As a result, these two extremes make it difficult to find ways to live together on an equal basis in this country despite their marginality, and they can also help the process turn into an Islamophobia industry.

In addition to all these, it is seen that the current situation has been reconsidered when a series of problems that France has experienced in the national and international arena, combined with the reasons that lead to the search for ways to live together. However, contrary to the general attitude of France, it can be said that the process, which is tried to be governed by religious readings rather than citizenship, is aimed at saving the day rather than reaching a definite result. Because in reality cultural, socio-economic etc. despite a series of problems at the level, France wants to limit the integration of Muslims with a policy of moderating the debates under "European Islam" by referring the causes of radicalism to Muslims, in particular "French Islam".

The Muslim population, which is wanted to be integrated into the republic and made into desired-accepted citizens under the " French Islam", generally constitutes the third generation. It is stated that the Muslim population, which started to increase significantly since the colonial period (later, a number of factors such as recruitment of workers, immigration, etc. continued to increase this rate), found a place for themselves in the first place with a traditional, non-violent, invisible and moderate religious understanding. In the 1970s, when the economic recession was added to the new suburbs formed around the cities where Muslims are concentrated, new towns around the large industrial zones, it started to bring the Muslims to the agenda of the country due to their migration. The generation that could now be referred to as second-generation Muslims (derived from the word "Arab" and characterized by the slang word "Beur/s") gave the appearance of a secular generation. In fact, this period, in which intense contact with the rest of the population began, is remembered with a series of disappointments in the name of coexistence. The conclusion that the perspective of the other, which was dominant in the colonial period, did not change much in the post-colonial period when the borders with the other were removed, and depending on the conjuncture in the world, a certain percentage of the Muslim population shifted its structure from the secular level to the religious field. Therefore, some of the old "Beurs" hybrid (half French, half Arab) identities evolved into a single and comprehensive religious identity built around the discourses of civilization and history with the third generation (Though they were brought up in a Muslim family, they were conceptualized as "born-again" because of the similarity of behavior and behavior observed in recent converts to Islam.). However, the "silent majority", which represents the prudent segment for Muslims in living together, still holds the numerical majority.

In such an atmosphere, the threatening character of radical Islamist terrorism was highlighted, and a Muslim umbrella organization was formed through political attempts to better organize a moderate and apolitical French Islam. Although the institutional conditions in the corporatist style, which were tried to be created in order to reveal their own Islam, are similar to the assembly established by the Jews in history, on the other hand, it seems to be related to the role of the Great Mosque of Paris, which was built in the African Islam experience associated with the colonial period of France. However, although this new institution building is tried to be connected in connection with the colonial period of France, which refers to the exploitation or structuring the reality of the exploited countries in favor of the exploiter, in fact, the hybrid complex social situations in which both Muslims and colonials were in post-colonial period manifest themselves. As a result, " French Islam", shaped by post-colonial discourse, is considered as the way to take place at the "republican table" and the CFCM, which was established in this direction, gives the frame of this with the " French Islam Principles Regulation".

Giriş

Fransa'nın laiklik serüvenini anlatmak için "İlk laikleşme adımı"- "ikinci ayrılma adımı"¹ gibi kavramsallaştırmalar kullanılarak aslında cumhuriyetçilikle bütünleşmiş bir laikliğin olgunlaşmasının yüz yılı aşan sürecine vurgu yapılır. Bu süreç neticesinde ulaşılan ve hukuki ve siyasi yönüyle laik düşüncüyü ana hatlarıyla barındırması anlamında Anayasa'nın dinle ilgili konulara açıkça kayıtsız kalması, din ve siyasetin açık ve net bir şekilde birbirinden ayrılması ve bu iki müessesenin birbiri üzerinde temelde önemli bir etkisinin olmaması² gibi hususların aslında Cumhuriyet'in laik olduğu hükmünün Anayasaya girmesi IV. Cumhuriyet'i (1946) bulsa da laikliğin 1905 tarihli yasayla Fransa'da netleştiği görülmektedir. Bu doğrultuda "Devlet ile Kilisenin Ayrılma Yasası" olarak 1905 yasası, genel itibariyle bireyleri hukuki açıdan sadece yurttaşlık özellikleriyle (din, dil, ırk, etnik köken ve toplumsal cinsiyete bakmaksızın) tanımlarken dini de bir kimlik göstergesi ya da bireysel statü belirtisi olmaktan çıkarmaktadır.³ Yurttaşlık ise Milli Eğitim sistemi yoluyla, cumhuriyetçi olarak tanımlanan tek bir eğitim sistemi yoluyla çeşitli grupların entegre olmalarına yardım eden bir araç olarak görülmüştür. Burada evrensel ve liberal değerlerin, daima, kültürel ve etnik yönelimlerden önce geldiği⁴ ve din alanındaki bireysel özgürleşmenin önemli bir husus olarak değerlendirildiği vurgulanmaktadır.

Fransa'da tarihsel ve siyasal bir bağlamda⁵ anlam bulan laikliğin, genel bir din okumasından ziyade doğal olarak Katolik Kilisesi'nin etkisinin doğurduğu yükümlülüklerden devletin ve toplumun kurtarılması çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Çatışmalı geçen bir süreç gönderme yapsa da birlikte yaşamının da çerçevesi olarak laikliğin; Kilise ile devletin ayrışması, siyasi iktidarın çeşitli inanışlar karşısında tarafsız olması, inanç özgürlüğü ve hakların eşitliği şeklinde dört ilkeyle⁶ özetlenebilecek içeriğinde toplumsal konsensüs sağlanmış gözükmektedir. Bu doğrultuda bir yanda dini kurumların siyasal alana karışması yasaklanırken diğer taraftan da kamu otoritesinin dini kurumların iç işlerine, ilahiyatına karışması ve dini kurumların mali olarak desteklenmesi⁷ engellenmiştir. Neticede laiklikle birlikte

¹ Samim Akgönül, "Giriş", *Tartışılan Laiklik Fransa ve Türkiye'de İlkeler ve Algılamalar*, ed. Samim Akgönül (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011), 11.

² Pierre-Henri Prélôt, "Fransız Anayasalarında Din: Ruhbanların Sivil Anayasası'ndan, Anayasal Laikliğe Uzanan Yol (1789-1958)", çev. Ceylan Gürman Şahinkaya, *Tartışılan Laiklik Fransa ve Türkiye'de İlkeler ve Algılamalar*, ed. Samim Akgönül (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011), 76.

³ Prélôt, "Fransız Anayasalarında Din: Ruhbanların Sivil Anayasası'ndan, Anayasal Laikliğe Uzanan Yol (1789-1958)", 80-81.

⁴ Ayhan Kaya, "Euro-Türkler, Kuşaklararası Farklılıklar, İslam ve Entegrasyon Tartışmaları", *Göç Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2015), 54.

⁵ Olivier Roy, *İslam'a Karşı Laiklik*, çev. Ender Bedisel (İstanbul: Agora, 2010), 27.

⁶ Nilüfer Göle, *Gündelik Yaşamda Avrupalı Müslümanlar*, çev. Zehra Cunillera (İstanbul: Metis Yayınları, 2015), 39.

⁷ İlgili yasada devlet istisna olarak sadece 1905'ten önce var olan Katolik kiliselerinin bakımından sorumlu tutulmaktadır. Alsace-Lorraine bölgesinde ise genel durumun dışında devletin mevcut dinleri tanıdığı ayrı bir konkordato kuralları geçerlidir.

Katolik Kilisesi, konkordatoyla elde ettiği “Fransızların büyük çoğunluğunun dini” olma statüsünü siyasi anlamda kaybederken Fransa da “Kilise’nin büyük kızı” olarak yüklendiği dini misyonu siyasetin dışına havale etmiş görünmektedir.

Hıristiyanlıkla çatışmalı ilişkisi içinde inşa edilmiş Fransız Laikliğinin ülkenin aydınlanma geleneğinde temsil ettiği dünya görüşü düşünülürse belirli bir pozitivist felsefe biçimini içerisinde barındırdığı ifade edilebilir. Bu pozitivist gelenekte dinin, toplumun rasyonel bir düzene kavuşması için ana engel olarak⁸ değerlendirildiği söylenebilir. Böyle bir aydınlanma geleneği içerisinde şekillenen ve bu gelenekte belli bir dinginliğe ulaşan laikliğin (Laikliğin Fransız istisnacılığını bu anlamda belirtmek için özellikle çalışmalarda laiklik kavramı yerine “laïcité” kavramının kullanıldığı görülmektedir.) Hıristiyan dünya görüşü dışından gelen bir dinle karşı karşıya kalınca tekrar tartışmaların merkezine oturduğu görülmektedir. İlk etapta bu karşılaşmada İslam ve Müslümanların dini bir topluluk olarak Fransız sistemi içindeki konumu, merkezi olarak Fransız devletinin laik karakteriyle koşullandırılmıştı. Fakat bu birlikte yaşama tecrübesinde Fransızların zamanında kendi içerisinde çok da kolay elde edemediği birlikte yaşama nosyonunun “dışta bırakılanlar”dan olarak İslam’ın/Müslümanların görünürlüğünün artışıyla birlikte “içerdekilerin”⁹ kontrolünde görünse de kurucu ilkelerin yıllar sonra Müslümanların failliğindeki tartışmalar etrafında tekrar inşa edilme sürecine girdiği görülmektedir. Çok da eşit yürütülmeyen karşılaşmaların seyrinin; içinde yaşanan hâkim toplumun tarihselliğinden, ırk, cinsiyet ve sömürge¹⁰ gibi kavramların kazandığı anlamlardan etkilendiği görülebilmektedir. Batı Hıristiyan dünyasının kültürel gelişiminin düalist çerçevesine oturtulan bu anlamlandırmalar genelde bu kültürde olanların çatışma halinde olacağı “biz” ve “onlar” karşıtlığında yabancı bir ötekinin inşasına¹¹ yardım etmektedir.

Tarihsel süreçte Batı Hıristiyan dünyasının öncelikle teolojik düzeyde, daha sonrasında ise siyasal ve kültürel düzlemde ürettiği argümantasyonlar fiziksel bir mesafenin olduğu ve sınırlarla belirlenmiş alanlar üzerinden şekillenmekteydi. Hıristiyan dünyasıyla İslam dünyası arasındaki kesin sınırların kaybolmasına giden süreçte emperyalizmin biçimlendirdiği 19. ve 20. yy Avrupa’sında yine ‘etnosantrizm’ üzerine kurulu bir egemenlik anlayışı¹² karşımıza çıkmaktadır. Bu anlayış günümüze kadar gizli ya da açık sürdürülerek “doğal” ya da “esas”¹³ olan

⁸ David McLellan, *İdeoloji*, çev. Barış Yıldırım (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005), 5.

⁹ Ayhan Kaya, *İslam, Göç ve Entegrasyon: Güvenlikleştirme Çağı*, çev. Nur Yasemin Ural (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016), 202.

¹⁰ Nilüfer Göle, “Kavramların Yaşam serüveni Işığında Avrupa ile İslam’ın Çatışmacı Kısa Sosyal Tarihi”, *Birikim* 384 (Nisan 2021), 40.

¹¹ Hüsnü Ezber Bodur, “Batı’da İslâm Karşıtlığının İcat Edilmiş Dili Olarak İslamofobi (Çatışmacı Sosyolojik Perspektif)”, *İlahiyat Akademi* 6 (Aralık 2017), 70.

¹² Bayram Sevinç, “Siyasal İslam ve Söylem Egemenliği”, *International Journal of Social Science* 6/6 (2013), 1003.

¹³ Mustafa Macit, “Sosyal Medyada ‘İmam Hatipli’ Temsilleri: Kolektif Bir Kimlik Söylemindeki Sosyal-Bilişsel İzdüşümler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 51 (Nisan 2014), 382.

“biz”in oryantal “öteki”ne karşı tanımlanışında Avrupa’nın karşısına İslam konularak stereotipleştirmeye gidilmektedir. Müslümanların Batı’nın önemli bir parçası haline gelmesi sürecinde İslam ve Müslümanlara yönelik bu oryantal tutumlara Batı Avrupa ülkelerinin Hıristiyanlığın baskısından kurtularak kendilerini seküler düzlemde konumlandırımları bile engel olamamıştır. Fakat günümüzde Göle’nin ifadesiyle iç içe geçişlerle birlikte dışarıdaki “öteki”nin içerdeki “öteki”ne dönüşmesi yaşanan karşıtlığın biçim ve içeriğini de değiştirmiştir. Sonuçta kaybolan alanların yeni sınırları ve bariyerleri; artık ulusal kimlik, yurttaşlık, etnik köken ve din hakkındaki söylemler¹⁴ etrafında yaşanan tartışmalarda ortaya çıkabilmektedir.

Günümüzde Müslümanların varlığıyla birlikte yaşanan deneyimleri laiklik etrafında güncelleyen veya güncellemek zorunda kalan Fransa, tarihsel anlamda “sekülerist cumhuriyetçi tekkültürcülük” le¹⁵ özdeşleşen siyasetinin yetersizliğini de fark ederek İslam’ın entegrasyonu konusunda bir dizi girişimlerde bulunmaktadır. Fakat bu girişimleri etkileyen sürecin çok da kamusal tartışmaların demokratik düzleminde ilerlediği söylenemez. Öncelikle demokratik düzlemi engelleyen bu tutumların teorik temelinin geleneksel ideal tipe dayandırılan bir İslâm algısının somut okuması olan Huntington’un “medeniyetler çatışması”¹⁶nı andırır oryantal okumaya dayandığı görülmektedir. Özellikle 11 Eylül saldırıları sonrası genel bir güvensizlik havasının da etkisiyle çarpıtılmış İslam imajıyla İslam ve terörizm kavramlarının birbirine yakın kavramlar olduğu algısının yoğunlaşarak art/tırılması, Avrupa’da var olan ve gittikçe yükselen yabancı karşıtlığının rotasını İslam karşıtlığına kırmasına¹⁷ sebep olmuştur. Bu tarz olaylarla birlikte artan genelleme ve okumalar Runnymede Trust raporunda (1997) da vurgulandığı gibi özellikle Müslümanların görünürlüğünün çeşitli alanlarda artışıyla birlikte daha çok sağ popülist politikalarca gündeme getirilen bir Avrupalı kimliği yaratma düzleminde işlevselleştirilen İslamofobiyi güçlendirdiği görülmektedir. Bu doğrultuda Fransa’da da dini referansların reddine kadar giden ve İslam’ın ‘Fransızlaşma yolunda olan ve ulusal bir sorun haline gelen bir din’e¹⁸ dönüşünün algısını oluşturan bir İslamofobiden bahsedilebilir. Burada bir din fobisi görüntüsü de veren İslamofobizm; cami, minare vb. simgeleri yalnızca göç simgeleri olarak değil aynı zamanda “İslam’ın semptomları” dinsel simgeler¹⁹ olarak ele alma eğiliminde olmaktadır.

¹⁴ Meyda Yeğenoğlu, *Avrupa’da İslam, Göçmenlik ve Konukseverlik*, çev. P. Burcu Yalım (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016), 3.

¹⁵ Kaya, *İslam, Göç ve Entegrasyon*, 76.

¹⁶ Samuel P. Huntington, *The Clash Of Civilizations and The Remaking Of World Order* (New York: Simon & Schuster, 1996).

¹⁷ Ömer Behram Özdemir, “Fransa’da İslamofobik Söylemin Ana Akımlaşması ve Arap Baharı’nın Etkisi”, *Ortadoğu Yıllığı* 8 (2012), 447.

¹⁸ Vincent Geisser, *İslamofobi* (İstanbul: Mavi Ufuklar Yayınları, 2010), 14.

¹⁹ Göle, *Gündelik Yaşamda Avrupalı Müslümanlar*, 49.

İslam’ın dünyanın oluşturulduğu sahneye girişinin çatışmalı hallerini ortaya koyan terörist eylemler ise kültürel ve dinsel farklılıklara rağmen bir aradalığı engelleyen diğer bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Dini metinlerin kimi ulema ve dini liderler tarafından radikal oluşumlar için bir alt yapı oluşturacak tarzda yorumlanması ve açıklanması yanında ekonomik ve sosyopolitik saiklerin de fazlasıyla etkili olduğu dini motifli terör, Balibar’ın²⁰ da vurguladığı gibi marjinal bir kanadın veya militan İslamcılığın eylemleri olsa da İslam’ın yapısında Müslüman olmayanlara karşı bir düşmanlığın olduğu algısının genelleştirilmesine yardım etmektedir. Son dönemde “Avrupa apartheid”inin²¹ oluşturulmasında klasik ırkçılığın ötesinde ancak “yeni ırkçılık”²² gibi tabirlerle karşılanan İslamofobik tutumun karşıt benzeri olarak dinsel fundamentalizm de toplumla entegre olamamış, parçalar halinde yasayan kabile ve mezhep kimliklerini dini ideoloji formu altında yeniden üreterek²³ bir nevi basit toplum ırkçılığına havale edilebilir. Ayrıca bu iki form (İslamofoblarla dinsel fundamentalistleri) Batı medeniyeti ile İslam arasındaki kompleks ilişkinin çatışmacı bir karakter taşıdığı²⁴ vurgusuyla da benzer sürece hizmet etmektedir. Sonuçta bu her iki taraftan sürece uzlaşmaz çatışma perspektifinden bakan uçlar, aynı zamanda süreci İslamofobi endüstrisine çevirerek Müslümanların sömürü malzemesi haline getirilmesine yardım etmektedir. Batının karşısına konan dinsel okumalar (Oryantalistler bunu bilinçli olarak ikame etmektedir.) da bütün yönleriyle gerçek Müslümanların yaşadıkları problemlerin üzerinin örtülmesine yardımcı olmakta ve bu endüstriye hizmet etmektedir. Neticede bu süreçte ne öfkeli İslam-düşmanı kalabalıklar ve onların gazını veya desteğini almak isteyen siyasi liderlere ne de cahil Müslüman kalabalıklar ve onların manipülasyonu ile sermaye üretmeye çalışan aşırılık yanlısı Müslümanlara pirim vermek doğru gözükmemektedir²⁵. İslamofobizm gibi terörist eylemler de Müslümanlar ile Avrupa arasındaki bağı yok ederek olumsuzlamayı amaçlamaktadır. Bu bağ yok edilmeye çalışılırken de modernlikle diyalog kuran Müslümanlara gözdağı verilerek kolektif bir korku tetiklenmekte ve neticede bu tür olaylar siyasal alanın varlığının ve bu alanın müzakere ve içerme potansiyelinin daraltılmasına²⁶ hizmet etmektedir. Dolayısıyla çalışmada bütün bu yönlerin sosyolojisini ortaya çıkarmak adına farklı kültürler/dinler karşılaşmasında sürdürülen “Fransa İslam’ı” projesi ve bu projenin beslendiği kodlar, sürdürülebilirliği, eşit(siz)likçi yapısı, hegemonyası, karşıt ideolojilere sağladığı avantaj/dezavantaj gibi bir dizi yönler; bu yönde yapılan çalışmalar, gazetede

²⁰ Aditya Nigam, “‘Secularism Has Become Another Religion’ – Etienne Balibar”, *Kafila* (2 Kasım 2007).

²¹ Etienne Balibar, *We, The People Of Europe?: Reflections on Transnational Citizenship* (Princeton: Princeton University Press, 2004), 120.

²² Etienne Balibar –Immanuel Wallerstein, *İrk Ullus Smf*, çev. Nazlı Ökten (İstanbul: Metis Yayınları, 2007).

²³ Hüsnü Ezber Bodur, “Dini Motifli Terör Fenomeni ve İslam’ın Siyasal İstismarı”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (Haziran 2005), 78.

²⁴ Bodur, “Dini Motifli Terör Fenomeni ve İslam’ın Siyasal İstismarı”, 70.

²⁵ Mücahit Bilici, “İslamofobi endüstrisi”, *Gazeteduvar* (31 Ekim 2020).

²⁶ Nilüfer Göle, *Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınırlar*, çev. Erkal Ünal (İstanbul: Metis Yayınları, 2012), 74.

sürdürülen tartışmalar ve gazete köşe yazıları üzerinden betimsel söylem analizi yöntemiyle okumaya tabi tutulmuştur.

1. Fransa'da İslam'dan "Fransa İslamı"na Giden Yol

Sadece Avrupa tarihinin bir parçası olarak değil çağdaş Avrupa'nın yaşayan bir gerçekliği olarak İslam, bugün Avrupa'daki en büyük dinlerden biri haline gelmiştir. Genellikle geçmişten günümüze İslam'ı Avrupa'daki en büyük dinlerden biri haline getiren üç önemli dönemeçten bahsedilir. Bunlardan ilki İslam'ın ilk yüzyılından itibaren Avrupa'nın güney batısına yönelik İslam toplulukları oluşturma girişimlerini kapsamaktadır. İslam'ın Avrupa'yı kültürel olarak etkileme sürecini²⁷ de başlatan böyle hareketliliğin ikinci ayağı ise Osmanlı dönemindeki Doğu ve Güney Doğu Avrupa'ya yönelik İslam'ı yayma hareketliliğidir. Üç önemli sürecin sonuncusunu ise İslam'ın Avrupa'daki varlığını arttıran hatta konumuz açısından da Müslümanların üzerine tartışmaların en yoğunlaştığı dönemin büyük oranda bağlamını da oluşturan Avrupa'nın batı ve kuzeyindeki gelişmiş ülkelere yönelik işçi göçü ve Müslüman öğrenciler ile mültecilerin gelişi oluşturmaktadır.²⁸

İslam'ın Avrupa'daki varlığı sadece kültürel düzeydeki etkileşimle sınırlı kalmayarak bunun yanında siyasi açıdan da bir dizi değişim ve dönüşüme de kapı aralamaktadır. Bu çerçevede Müslümanların olduğu ülkelerde İslam'ın kontrolü ve tanınmasına yönelik tartışmalar etrafında yürüyen bir dizi girişim karşımıza çıkmaktadır. Bir istisna olarak Müslümanların Avusturya'da (Günümüz Avusturya'sında da Müslümanların Avusturya'da yasal konumu, Avusturya İmparatorluğu dönemindeki yasal konumları göz önünde bulundurularak tayin edilmektedir.) dini topluluk olarak resmi kabulü 1912'yi bulsa da diğer Batı Avrupa ülkelerinde İslam'ın konumu belirsizliğini korumaktadır. Bu belirsizliği kaldırmaya yönelik ülkeler, Müslümanların ana grubun hegemonyasını onaylayabileceği ve İslam'ın da kurumsallaşmasıyla sonuçlanabileceği bir uğraşıya girerken çerçevesi daralan geleneksel yöntemlerini de terk etmek zorunda kaldıkları söylenebilir. Çünkü karşılaşılan durum farklı rejimleri aşmakta ve bu süreç çoğunlukla İslam'ın kabulü, güvenlik ve entegrasyon politikası gibi diğer faktörlerle birlikte yürütülebilmektedir.

"Fransa İslamı" söylemi etrafında Fransa değerleriyle uyumlu Müslümanların oluşturulmasına yönelik somut adımların Fransız Müslüman vatandaş sayısının artışı, Müslümanların yüksek eğitime erişimine dayalı yükselen sosyal hareketlilik ve önceki "mavi yakalı çalışanlar" olarak kodlanan sosyal kimliklerinin iyi yönde zayıflaması gibi gelişmelere paralel olarak hızlandığı görülmektedir. Bu boyutta tartışma konusu haline gelen "Fransa'daki Müslümanların varlığı"na giden sürecin

²⁷ W. Montgomery Watt, *İslam'ın Orta Çağ Avrupası Üzerindeki Etkisi*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal (İstanbul: BilgeSu Yayıncılık, 2013), 14.

²⁸ Peter Antes, "Avrupa'da İslam", çev. Süleyman Turan, *Marife*, yıl. 5, sayı. 2, Güz (2005), 203.

başlangıcı 716 gibi erken bir tarihe varacak arka plana sahiptir. Fakat Fransa'nın 1830'da Cezayir'i ele geçirmesi bu süreçte önemli bir aşama olarak ele alınabilir. Çünkü Fransa'daki Müslümanlara karşı resmi tutumun şekillenmesinde önemli bir yeri olan sömürülen ülkelerin gerçekliğini sömürüye veya sömürenin lehine yapılandırmayı ifade eden koloncilik -daha sonra geniş Müslüman nüfusa sahip birkaç Akdeniz ve Sahra Altı Afrika ülkelerine yayılacak- böylece başlamış oldu. Müslüman toplumla, koloni vasıtasıyla olsa da girilen diyalog onlara Fransa'nın kapısını bir şekilde açacaktır. Neticede de Müslüman sömürge tebaanın Avrupa Fransa'sına ilk önemli göçünün I. Dünya Savaşı dolaylarında meydana geldiği görülmektedir. Hatta Fransız devletinin 1926'da özellikle sömürgelerden temin edilen Müslümanların Fransa yararına savaşta gösterdikleri çabaları taltif etme düşüncesinin de etkisiyle Paris Ulu Camii'ni inşa ettiği görülmektedir.²⁹ Fakat inşa edilen bu caminin işlevi sadece bir ibadethaneyle sınırlı görülmemektedir. Daha sonra “Fransa İslamı”na giden süreçte zaman zaman da vurgulanacağı gibi Paris Ulu Cami'nin, İslam'ın Fransa'da kabul edilebilecek ama onun bir parçası olmayan oryantal bir "öteki"nin temsiliyle ilişkilendirilmiş ve buranın sömürge mirasının eleştirel bir şekilde yıkılmasına aracı olmasından ziyade Müslümanların varlığına dair sömürge tarihi perspektiflerinin yeniden üretildiği bir yer olarak hizmet ettiği vurgulanmaktadır.³⁰

Fransa'da ilerleyen süreçte Müslüman nüfusun artmasında etkili olan bir diğer husus göçmen işçi alımlarıdır. İkinci Dünya Savaşı sonrası diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Fransa'da da yabancı işçi ihtiyacının ciddi boyutta artması göçmen işçi alım (Cezayir, Fas ve Tunus gibi Müslüman ülkelerden) sürecini başlatmıştır. İşçi alımının sayısı ve hinterlandı yıllara göre farklılık gösterse de bu sürecin üzerinden 30 yıl gibi bir süre zarfında bir milyondan fazla Müslüman göçmenin³¹ Fransa'da yaşamaya başladığı bir sosyolojik durumun ortaya çıktığı görülüyor. Kuzey Afrika bölgeleri başta olmak üzere dünyanın birçok yerinden gelen çeşitli göç dalgalarıyla artmaya devam eden Müslüman topluluğun kırsal kökenli ve birkaçı hariç eğitimsiz oldukları kaynaklarda vurgulanmaktadır. Bu ülkedeki ilk nesil Müslümanların geleneksel, şiddete kaymayan, görünmez ve ılımlı denilebilecek bir dini anlayışı da yanlarında getirdiği söylenebilir. Bu ilk Müslüman toplulukların (1970'lerde) “dini kimlik” merkezli bir örgütlenmeden ziyade daha çok menşe ülkelerinin kültürel-etnik belirteçleri ile karakterize edilen bir yapılanmaya gittikleri görülüyor. Bu süreçte kamu yetkilileri ve iş dünyasının da yardımlarıyla oluşturulan ibadethanelerin toplumda çatışmayı arttıracak işlevler yüklenmesinden ziyade özellikle Fransız yetkililer tarafından buraların göçmen işçileri grevlere ve

²⁹ Joel S. Fetzer - J. Christopher Soper, *Muslims and the State in Britain, France, and Germany* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 63.

³⁰ Ricarda Stegmann, “Between Orient and Occident? The Colonial Legacy at the Grand Mosque of Paris”, *Muslim Community Organizations in the West History, Developments and Future Perspectives*, ed. Mario Peucker - Rauf Ceylan (Wiesbaden: Springer VS, 2017), 133.

³¹ Fetzer - Soper, *Muslims and the State in Britain, France, and Germany*, 63.

toplumsal hareketlere katılmaktan uzaklaştırmak için sosyal bir araç olarak düşünüldüğü söylenebilir.³²

1970'lerle birlikte şehirlerin etrafında yeni banliyölerin geliştiği ve büyük sanayi bölgelerinin çevresinde yeni kasabaların ortaya çıktığı bir demografik düzlem³³ ve yaşanan ekonomik durgunluğun, krizin Arap Müslüman göçmenlerle ilişkilendirilen yönü göç sorununu kamuoyu nezdinde temel probleme dönüştürmeye başlamıştır. Başlangıçta erkek ağırlıklı Müslüman göçmenlerin menşe ülkelere geri döneceği algısının da kaybolmaya yüz tutmasıyla birlikte Fransa açık göç yapısından radikal bir şekilde değişikliğe gitmiştir. Neticede vize verilmeyerek ve aile üyeleri gönderilerek aile birleşimiyle artan göçmen nüfus önlenmeye çalışılmış, ailesi ile memleketlerine dönmek isteyen her işsiz göçmene teşvik ödemesi yapma gibi³⁴ yollara başvurulmuştur.

Fransa'da siyasi bir anlam kazanma yolunda göçmen (Immigre) kavramı tarihsel anın kültürel havzasında 'etranger' (yabancı) kelimesinin ters anlamlısı olarak olumsuz içerikle ilişkilendirilmeye başlanmıştır. Fakat 'migrant' ya da 'etranger' göçün geçici tarafını ön plana çıkarırken 'immigre' hoş görülmeyle kültürel, dini, sosyal ve dilsel farklılıklarıyla ulusal, kültürel sosyal birliğe karşı bir tehdit olarak algılanan Müslüman göçmenlerin kalıcılığına işaret etmektedir. Fransa kamuoyu yoklamalarında ortalama 2/3'sine denk gelen kesim³⁵ ülkede çok fazla göçmenin olduğunu ifade etse de göçmenlerin artık ülkeden ayrılma gibi bir alternatifte meyletmediği veya isteğinin olmadığı artık kabullenilmiş gözüküyor.

Fransa kamuoyunun tutumlarının yanında buradaki Müslümanlar da bir dizi değişimden geçmektedir. Birinci kuşak göçmenler ekonomik sorunlara ilişkin kaygı ve söylemler geliştirmişken, 80'li yıllarla birlikte büyük ölçüde görünmez, toplumun içerisine girememiş ve herhangi bir sosyal, siyasi ve dini iddiadan uzak yaşayan Müslüman toplulukların aksine Fransız vatandaşı olan yeni kuşak; Müslüman toplum içinde yeni bir sosyolojik değişimin yaşandığı sinyali veriyordu. "Arap" kelimesinden türetilen ve argo bir kelime olan "Beur/s" kavramıyla nitelenen Müslüman göçmenlerin torunları³⁶ seküler bir nesil görüntüsü vermekteydi. Söylemleri de bu çerçevede daha çok kültürel nitelikte diyaloga, farklılığa, hoşgörüyü ve çok kültürlülüğe³⁷ ilişkindi. Dini söylem kullanmaya veya iddialarda bulunmaya yönelmedikleri gibi henüz dini aktivistler etrafında da gruplaşmamışlardı. Bu yeni nesil Fransa'yı anavatanları olarak gördüklerinden, bu kuşağın daha çok eşit sosyal ve siyasi haklar talep ettikleri gözlenmektedir.

³² Leyla Arslan, "Futures of Islam in France", *Muslim Community Organizations in the West: History, Developments and Future Perspectives*, ed. Mario Peucker - Rauf Ceylan (Wiesbaden: Springer VS, 2017), 220.

³³ Nielsen, Jørgen S. – Otterbeck, Jonas, *Muslims in Western Europe* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2016), 13.

³⁴ Kaya, *İslam, Göç ve Entegrasyon*, 76.

³⁵ Kaya, *İslam, Göç ve Entegrasyon*, 77.

³⁶ Arslan, "Futures of Islam in France", 221.

³⁷ Kaya, "Euro-Türkler, Kuşaklararası Farklılıklar, İslam ve Entegrasyon Tartışmaları", 72.

Tüm Fransız halkı arasında (göçmen kökenlerine bakılmaksızın) eşitliğin teşviki etrafında şekillenen beurs kuşağı; bütünleşme, eğitim ve işsizlik gibi sorunları ortaya çıkarmıştı.³⁸ Fakat gelinen süreçte Fransa'nın çözüm üretmedeki isteksizliği bu kuşaktaki birçok gencin hayal kırıklığına uğramasına sebep oldu. Sonuçta bu kuşağın öncülüğündeki sosyal adalet ve eşitlik gibi söylemler etrafında şekillenen toplumsal hareketler; iç bölünmeler, aktivistlerinin yorgunluğu ve kitle iletişim araçlarının algı kontrolündeki rolü gibi etkenlerle başarısızlığa uğradı. Hayal kırıklığı ve başarısızlık Müslüman aktivistlerin çoğunun seküler düzlemde savunulan eşitliğe karşı umutlarını ve inancını yitirmelerine sebep oldu ve bu da dolaylı olarak bu kuşağın üyelerinin geri çekilerek kendi mahallelerinde ya küçük tabanlı gruplara ya da dini olarak aktif olacakları gruplara yönelmeleri sonucunu doğurdu. Bu değişimle birlikte göçmen Müslümanların torunları artık kendilerini "Beur/s" olarak sunmaktansa, Müslüman olarak tanımlamayı tercih eder hale gelmişlerdir. Böylece, eski "Beurs" melez (yarı Fransız, yarı Arap) kimliklerinin yerini medeniyet ve tarih söylemleri etrafında inşa edilen tek ve kapsamlı bir İslami kimliğin aldığı söylenebilir.³⁹ İçişleri bakanlığının verilerine⁴⁰ bakılırsa diğer Batı Avrupa toplumlarında olduğu gibi Fransa'da da Müslümanlar açısından ibadet yerlerinden daha fazlasını ifade eden camilerin⁴¹ 90'lardan sonra artan sayısıyla bu kimlik değişimi hakkında bağlantı kurulabileceği dile getirilmektedir.

Ebeveynlerinin kültüründen daha çok İslam'a atıfta bulunarak kökenlerine sadık kalmayı seçen bu yeni nesil Fransız Müslümanlar, kökenleri hakkında genellikle çok az bilgiye sahiptiler ve çoğu zaman ana dillerini çok iyi konuşmuyorlardı. 1990'larda eşitlik ve ırkçılıkla mücadele (marche des beurs) etrafında yürütülen faaliyetlerle özdeşleşen İslam'ın yeniden keşfi, görünürlüğünü 1989'da ortaya çıkmaya başlayan başörtüsü etrafındaki hararetli kamusal tartışmalarla sağlamaya başlamıştı. 1994 yılında Institut français d'opinion publique (IFOP) tarafından Fransa'da yapılan ankette “beurs” kuşağı ile yeni nesil kuşağın, dini algılardan ritüellere kadar bir dizi soruya verdikleri cevap ortalama 10 puanlık farkla bu kimlik değişimini doğrulamaktadır. Dar'ul-İslam ve Dar'ul-Harb arasındaki klasik karşıtlığın yerine dar'ul-dava, dar'ul-ahd gibi kavramları koyan Beurs sonrası nesil; kitaplarda, ses kasetlerinde ve göçmen ve yoksul mahallelerde yapılan turlarda hiyerarşi olmaksızın aynı anda Fransız, Avrupalı ve Müslüman olma olasılığı hakkında bir söylem geliştirmekteydi. Bu yönde Fransa'daki İslami söylemde bir karşılığı olan ve bu yönde 'Fransa İslamı'na teolojik argümanlar sunan

³⁸ Göle, *Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınırlar*, 83.

³⁹ Arslan, “Futures of Islam in France”, 222.

⁴⁰ <https://questions.assemblee-nationale.fr/q13/13-86924QE.htm>

⁴¹ Mario Peucker, “Muslim community organisations as agents of social inclusion, cohesion and active citizenship?”, *Muslim Community Organizations in the West History, Developments and Future Perspectives*, ed. Mario Peucker - Rauf Ceylan (Wiesbaden: Springer VS, 2017), 41.

Ramadan⁴² "Daha Batılı ya da Avrupalı olmak için daha az Müslüman olmamıza gerek yok." diyerek değişime ön ayak oluyordu.⁴³

Ulusal ve uluslararası konjonktürün de etkisiyle inşa edilen yeni dini anlayış etrafında hareket eden bu yeni neslin, çoğu Müslüman bir ailede büyümüş olsalar da yeni İslam'a geçenlerde gözlemlenen hareket ve davranış benzerliğinden dolayı "born-again"⁴⁴ Müslümanlar olarak analize tabi tutulduğu görülüyor. Kültürel etkilerle bozulmamış, saf bir İslam'ı savunan bu kitle; genellikle kitle iletişim araçları ve internetle şekillenen bir dini sosyalleşmeye sahip gözükmektedir. Tabi ki 'born-again' Müslümanlar, Fransa'daki Müslümanların sadece bir kısmını teşkil etmektedir. Sıradan Müslümanlar olarak analize tabi tutulabilecek sessiz çoğunluk ise İslam'ı daha çok ahlak, din, kültür ve gelenek karışımı olarak ele almakta ve değerlendirmektedir. Ama Müslümanların dini kimliklerinin şekillenmesinde ana belirleyici hususun Fransız toplumuna entegrasyonlarıyla ilgili olduğu görülüyor.⁴⁵ Neticede 'born again' Müslümanların artan görünürlüğü üzerine artan tartışmaların da ortaya çıkardığı gibi sekülerleşme mantığı etrafında bir dini kimliğin şekillendiği söylenebilir.

2. Fundamentalizm ve laiklik tartışmaları gölgesinde Fransa Yahudiliği örneğinde İslam'ın Kurumsallaş(tırıl)ması: Cumhuriyet Sofrasına Davet

Fransa kamuoyunun göçmenler bağlamında ilk kuşağa nazaran İslam hakkındaki algısı; güvenlik, sosyokültürel yapı, ekonomi, kimlik ve nihayetinde bir politik-stratejik sorunlar çerçevesinde değişime uğramaktadır. Küresel düzlemdeki olayların da etkisiyle siyasi ve kamusal tartışmalar etrafında göç endişelerinin hatta korkusunun ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. Özellikle İran Devrimi'nden sonra bütün Batı'da dikkatleri üzerine çeken İslamcı fundamentalizmin saldırılarının ilerleyen süreçte bir kısmına bizzat maruz kalan Fransa, kolay yolu seçerek (kendi ülkesinde bunların marjinalliğine, bu tarz akımlara kapılmada sosyo-ekonomik şartların zorlamasına ve ötekileştirmenin etkisi vb. sosyolojik şartlara bakmadan) bu saldırıları suç oranının da iyice arttığı Müslüman göçmen kökenlilerle ilişkilendirme eğilimine girmiştir. Özellikle uluslararası İslamcı bir terör ağı olan El Kaide tarafından⁴⁶ ABD'ye yapılan 11 Eylül saldırılarından sonra Müslümanları hedef alan tartışma ve devlet politikalarının yeni seviyesi Fransa'da bariz olarak görülmeye başlamıştır. Bu doğrultuda zaten var olan "Müslüman aktörler ve örgütler etrafında artan gözetim ve polis faaliyeti, grupların yasaklanması ve radikallerin sınır dışı

⁴² Tariq Ramadan, *Western Muslims and the Future of Islam* (Oxford: Oxford University Press, 2004); a. mlf., *Radical Reform Islamic Ethics and Liberation* (Oxford: Oxford University Press, 2009).

⁴³ Arslan, "Futures of Islam in France", 223-224.

⁴⁴ Arslan, "Futures of Islam in France", 224.

⁴⁵ Mehmet Ali Akıncı, "Fransa'daki Türk Göçmenlerinin Etnik ve Dinî Kimlik Algıları", *Bilişim* 70 (Yaz 2014), 29-58.

⁴⁶ Encyclopaedia Britannica, *The Islamic World Religion, history, and the future (Introduction by Ziauddin Sardar)* UK: Encyclopaedia Britannica, 2009.

edilmesi ve Müslümanların dini uygulamalarının daha fazla sınırlandırılması⁴⁷ gibi tedbirler bu olaylarla birlikte arttırılmıştır. Ayrıca bu tarz kısıtlama ve engellemeler artık kamuoyunun genel beklentisine dönüşmeye başlamıştır.

11 Eylül saldırıları bir yandan İslamcı terörizmin yeni küresel karakterine ilişkin tartışmaları dünya çapında alevlendirirken diğer taraftan da her ülkenin kendi bağlamında İslam ve terörizm kavramlarını tekrar tartışmaların merkezine aldığı görülmektedir. Fransa’daki devlet okullarında başörtüsü⁴⁸ takma gibi ulusal çaplı tartışmaların içerik ve şiddeti bu bağlamdan azade gözükmemektedir. Fransa, eşitlik ve evrenselliğin bir karşı simgesi⁴⁹ olarak ele aldığı başörtüsü tartışmaları özelinde aynı zamanda İslam’ın Fransız cumhuriyetinin değerleriyle uyumlu olup olmadığını⁵⁰ da masaya yatırmak istemektedir. Bunu da laikliğin (laïcité) birlikte yaşama kipini düzenleyen kapasitesi⁵¹ üzerinden gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Mesela lise ve ortaokullardaki başörtüsü polemiklerinin dorukta olduğu sırada dönemin eğitim bakanı Bernard Stasi’nin başkanlığında laikliğin Fransa’daki durumunu soruşturmak üzere bir komisyon kurulmuştu. Daha sonra bakanın ismine atıfla Stasi Komisyonu [(Yayınladıkları rapor “Stasi Raporu”⁵² olarak da anılacaktır.)] olarak anılan bu yapı bir tür "aydınlanmış kamu" tayin etmek amacıyla meseleye müdahil olduğunu ifade ediyordu. Neticede 11 Aralık 2003'te "Laiklik ve Cumhuriyet" (Laïcité et République)⁵³ başlıklı raporda bu komisyon mevcut durumun zannedildiğinden çok daha ciddi olduğunu ve laikliğin tehdit altında olduğunu rapor ediyordu. Tavsiye kararlar arasında olan dinsel simgelerin devlet okullarında yasaklanması önerisi de bu doğrultuda Millet Meclisi ve Senota’da kabul edilerek (15 Mart 2004) yasalaşmıştı.

İslam’la yaşanan karşılaşma laiklik tartışmalarını tekrar arttırırken aynı zamanda Fransa değerleri ve kimliği gibi bir dizi sorgulamalar etrafında kurucu ilkelerin tekrar gözden geçirilmesine de sebep olmuştur. Bu çerçevede entegrasyonda bireyi etnik, ırksal ya da dini bir grubun parçası olarak değil öncelikle vatandaş olarak gören klasik Fransız modelinde bir dizi değişimlere gidildiği görülmektedir. Fakat bu değişimde, diğer Batı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Fransa muhafazakâr kültürünün de en temel öğelerinden olan Amerikan karşıtlığı⁵⁴

⁴⁷ Enes Bayraklı vd., “Engineering a European Islam: An Analysis of Attempts to Domesticize European Muslims in Austria, France, and Germany”, *Insight Turkey* 20/3 (Yaz 2018), 134.

⁴⁸ Fransa’da ilk başörtüsü olayı 1989 tarihinde yaşanmıştır. Bu olay, Paris bölgesindeki Creil semtinde bulunan Gabriel-Havez Ortaokulu’nun müdürünün, başörtülerinin kurumun iyi işleyişine uygun olmadığını düşündüğü kız öğrencilerin okuldan atılmasını talep etmesiyle patlak vermiştir.

⁴⁹ Fenneke Reysoo, “Fransa’da Başörtüsü Krizi: Kültürel Kimliğin Simgesi ve Karşı-Simgesi”, *Avrupa’da İslam*, ed. Kadir Canatan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2005), 235.

⁵⁰ Stegmann, “Between Orient and Occident? The Colonial Legacy at the Grand Mosque of Paris”, 135.

⁵¹ Göle, *Gündelik Yaşamda Avrupalı Müslümanlar*, 39.

⁵² Murat Akan, “Laïcité and multiculturalism: the Stasi Report in context”. *The British Journal of Sociology* 60/2 (Haziran 2009), 238.

⁵³ Tam metin için bkz. <https://www.vie-publique.fr/sites/default/files/rapport/pdf/034000725.pdf>

⁵⁴ Lucio Nanni, “Tarihçi Enzo Traverso ile Post-Faşizm Üzerine 21. Yüzyıl Faşizmi Başka Bir Faşizm”, çev. Alican Tayla, *Birartibir* (21 Aralık 2020).

çokkültürcülük ve cemaatçilik gibi ifadelerden uzak kalınmasına yol açmıştır.⁵⁵ Dolayısıyla Anglosakson çokkültürcülüğün zıt ucundaki bir “Fransız istisnası” olarak laiklik, dini azınlıklara kurumsal temsil hakkı tanınması, etnik grupların ayrımcı ve ırkçı saldırılardan korunması ve aşırılık yanlılarının izole edilmesi⁵⁶ gibi hususlarla tekrar inşa sürecine tabi tutulmaktadır.

Laiklik şemsiyesi altında özgürlük, eşitlik ve kardeşlik şeklindeki Batılı değerlerden oluşan homojen ve tek tip bir siyasal dünya kültürüne⁵⁷ sahip Fransa'nın, bu inşa sürecinde kendi İslam'ını ortaya çıkarabilmek için kurumsal koşullar oluşturmaya çalıştığı görülmektedir. Bu süreçte laikliğe içkin özgürlüğün, anlam genişlemesiyle içte Müslümanları Müslümanlardan kurtarmaya evrildiği söylenebilirken aynı zamanda dışta onları sözde dış politika gündeminden, menşe ülkelerden gelebilecek etkilerden uzak tutma anlamında ulusal bağımsızlığa yorulduğu vurgulanabilir. Bu yeni özgürlüğü koruma adına Fransa, diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi değerlerine tehdit oluşturduğunu düşündüğü İslamcı hareketlerle ulus ötesi bağlantısı olduğu düşünülen Müslüman örgütleri “demokratik bir Avrupa İslamı” altında “ılımlılaştırmak” için yeni düzlemde korporatist tarzda kurum inşasıyla “devlet-cami” ilişkisinin kurulması gibi artık bir dizi somut değişikliği öncelemektedir.⁵⁸

Fransa'nın bir döneme kadar sıcak bakmadığı Müslümanların tek çatı altında kurumsal temsiline götüren sürecin hızlandırıcısı olarak, gerçekte toplumla entegre olamamış, parçalar halinde yasayan kabile ve mezhep kimliklerini dini ideoloji formu altında yeniden üreten⁵⁹ radikal dini terörün (marjinal bir kesimi ifade etse de) artan görünürlüğünün etkili olduğu söylenebilir. Siyasi girişimlerle tasarlanan Müslüman şemsiye örgütün, radikal İslamcı terörün tehdit edici karakterinin gölgesinde ılımlı ve apolitik bir Fransa İslam'ına hizmet edeceği düşünülmektedir. Cumhuriyet'in İslamlaşmasına boyun eğmek pahasına da olsa, İslam'ın bir an evvel Cumhuriyetçileştirilmesi⁶⁰ yolunda [Devletin Fransız Müslümanları örgütleme çabaları, dönemin içişleri Bakanı Pierre Joxe'un kurduğu “Conseil de reflexion sur l'islam en France” (CORIF) kuruluşuna (1990) kadar geri götürülebilse de⁶¹ bu kuruluş etkinliğini sürdüremedi.] 2000'de Jean-Pierre Chevènement tarafından projelendirilen Fransa Müslüman İbadet Konseyi “Conseil Français du Culte Musulman” (CFCM) 2003'te “Gizli İslam bir tehdittir.”⁶² savunusuyla Nicolas Sarkozy tarafından hayata geçirildi. Bir genel kurul ve bölgesel konseylerden oluşan

⁵⁵ Kaya, *İslam, Göç ve Entegrasyon*, 86.

⁵⁶ Jonathan Laurence, *The New French Minority Politics* (The Brookings Institution, 2003), 1.

⁵⁷ Kaya, *İslam, Göç ve Entegrasyon*, 31.

⁵⁸ Bayraklı vd., “Engineering a European Islam”, 132.

⁵⁹ Bodur, “Dini Motifli Terör Fenomeni ve İslam'ın Siyasal İstismarı”, 78.

⁶⁰ Franck Frégosi, “Fransa'da Devlet-Dini Azınlıklar İlişkisinde İslam'la Gelen Değişiklik”, çev. Ceylan Gürman Şahinkaya, *Tartışılan Laiklik Fransa ve Türkiye'de İlkeler ve Algılamalar*, ed. Samim Akgönül (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011), 190.

⁶¹ Fetzer - Soper, *Muslims and the State in Britain, France, and Germany*, 92.

⁶² Bayraklı vd., “Engineering a European Islam”, 148.

CFCM örneği aslında Fransa açısından yeni bir durum değildi. Geçmişten bir benzer örnek olarak Napolyon’un 1808’de Yahudileri kendi çıkarlarını temsil edecek merci olarak kamu otoritesi yerine bir Yahudi Meclisi (Consistoire Israelite) kurdurması verilebilir.⁶³ Museviliğin doğululuktan kurtarılmasının ilk bileti olarak değerlendirilen bu girişim ayrıca Yahudiliğin Batı kültürüne yabancı doğu dinleri arasından sıyrılarak modern anlamda bir din tanımı kazanacağı süreci de başlatmış oluyordu. Sonuçta Fransa’da Fransız Yahudileri kimliğine bilfiil isteyerek katılmış Museviler kendilerini Doğu’dan ve Arap’tan ayırıştırarak Yahudi-Hıristiyan bağının da ortaya çıkışına ön ayak oluyorlardı.⁶⁴ Neticede Yahudi Din Adamları Kurulunda olduğu gibi CFCM de Müslümanları batılılaştırmak ve merkeze çekmek işleviyle bu anlamda paralel kuruluşlar olarak karşımıza çıkıyor.⁶⁵ İnançlar, topluluklar ve yüzyıl değişse de amaçların pek değişmediği bu yapılardan CFCM’nin nezdinde Müslümanların bu oluşuma Yahudilerle benzer tepkileri geliştirip geliştirmeyeceği ise zamanla ortaya çıkacağı benziyor.

Fransa değerlerine adapte olma yolunda, dernekler birliği olarak ele alınabilecek CFCM’yi bölgesel düzeyde 25 Bölgesel Müslüman İbadet Konseyi’nin “Conseil Régional du Culte Musulman” (CRCM) temsil ettiği görülmektedir. İl düzeyinde ise CFCM’yi daha küçük ölçekte temsil etmeleri için İl İslam İbadet Konseyleri “Conseils Départementaux du Culte Musulman” (CDCM) kurma kararı alınmıştır. Üç ana ülkenin etkisini vurgulayan dokuz federasyondan oluşan⁶⁶ CFCM’de dönüşümlü başkanlıkla çoğunluk oyu alan üç federasyon (Faslıların yoğunlukta olduğu UMF, Cezayirliilerin yoğunlukta olduğu Paris Ulu Camii ve Türklerin yoğun olduğu CCMTF başkanları) her biri ikişer yıl olmak üzere toplamda altı yıl başkanlık görevini üstlenmektedir.⁶⁷

“Cumhuriyet sofrası”ndaki yerini almanın⁶⁸ bir yolu olarak düşünülen CFCM, Fransa’daki tüm Müslümanları kuşatıcı bir rol oynamaya çalışsa da bunu tam anlamıyla sağlaması şimdilik mümkün gözükmemektedir. Fransız İslamı’nın yapısal gerekçelerle deregülasyona (deregulation) uğratılması olarak ele alınan Fransız yetkililerinin tutumunun yanında Fransa’daki Müslümanları homojenleştirmeyi imkânsız kılan farklı etnik, mezhepsel ve sosyolojik akımlar kendisini göstermektedir. Ayrıca Müslümanların dernekleşerek oluşturduğu camilerin tamamının da CFCM’ye bağlı olmadığı veya farklı sebeplerle bağlanmadığı görülüyor. Buna yönetim kurulunda kendi federasyonuna görev verilmemiş olmasından dolayı seçimleri protesto ederek, formalite icabı yapıldığını düşündüğü

⁶³ Kaya, “Euro-Türkler, Kuşaklararası Farklılıklar, İslam ve Entegrasyon Tartışmaları”, 69.

⁶⁴ Göle, *Gündelik Yaşamda Avrupalı Müslümanlar*, 248-249.

⁶⁵ Olivier Roy, *Secularism Confronts Islam*, çev. George Holoch (New York: Columbia University Press, 2007), 15.

⁶⁶ Hassina Mechaï, “Macron’s ‘imam charter’ raises fears of state control over Islam of France”, *Middle East Eye* (26 Ocak 2021).

⁶⁷ Gülsevîm Tınmaz, “Fransa’da İslam’ın Temsili: Fransa İslam Konseyi (CFCM)”, *Perspektif* (30 Aralık 2020).

⁶⁸ Frégosi, “Fransa’da Devlet-Dini Azınlıklar İlişkisinde İslam’la Gelen Değişiklik”, 195.

oynamaya katılmayarak bu çatı kuruluşunu protesto eden örgütlenme olarak Faslı federasyonlardan Fransa Müslümanları Birliği (RMF) örnek gösterilebilir. Bunun gibi gelişen bir sebebe veya CFCM'nin uzantısı anlamında yerel forumlara katılımın caminin metrekaresine bağlı olması gibi şartların tutmaması gibi nedenlerle ana İslami federasyonların ötesinde özerk camiler olarak kalan (Bunlar bazı durumlarda çevrelerinde fazlasıyla nüfuz kazanmış olabiliyorlar.) derneklerin durumu bu süreci zorlaştırmaktadır.⁶⁹ Dolayısıyla kendisini 1901 yasasına tabi bir Fransız derneği olarak tanımlayan⁷⁰ CFCM'nin sessiz çoğunluğu ifade eden "sıradan Müslümanlar"ı temsilde kapsayıcılığının sınırlı kalması bu kurumun etkinliğini de azaltacaktır. Neticede CFCM'nin yaklaşık ülke nüfusunun %8,8'ini oluşturan 5 milyon civarı olan çok çeşitli etnik kökenlere ve teolojik bakış açlarına sahip Müslüman nüfusun⁷¹ tamamını tertip ve temsil amacına matuf inşa edildiği söylenebilir. Nitekim bu inşanın amacına uygun 16 Ekim 2020'de Samuel Paty'nin öldürülmesinin ardından CFCM'nin başkanı Moussaoui (UMF'den), Müslümanları temsilen Fransa'da bütün Müslüman vatandaşların camilerini inşa ettiklerini ve dinlerini özgürce yaşadıklarını ifade etmiştir.⁷²

Eksiklere rağmen iç bünyesinde çoğulcu bir yapı izlenimi veren CFCM, eğitilmiş temsilcilerle Cumhuriyete tamamen entegre olmuş bir İslam'ı ikame etme yolunda, devlet gözetimindeki camilerin finansmanı için kaynak yaratmayı da hedefliyordu. Bunun için 2005 yılında Dominique de Villepin'in başbakanlığı döneminde kurulan "Fransa İslâm Eserleri Vakfı'nın "Fondation des Oeuvres de l'Islam de France" (FOIF) devamı niteliğinde (Bu vakıf kurumsallaşamamıştı.) 2016 yılında "Fransa İslâm'ı Vakfı" "Fondation de l'Islam de France" (FIF) hayata geçirildi. Yine bu doğrultuda kaynak yaratmadan daha çok kaynakların akıbetiyle ilgili uzun süredir "Fransa İslâm'ı" projesinde Macron'a danışmanlık yapan ve Montaigne Enstitüsü'nde Müslümanlar üzerine araştırmalarla bilinen⁷³ Hâkim El Karoui tarafından Ocak 2019'da hac ve umrenin ekonomik yönleriyle ilgili kurulan "Fransa İslâm'ı İçin Müslüman Derneği" "Association Musulmane pour l'Islam de France" (AMIF)⁷⁴ bu bağlamda ele alınabilir. Her ne kadar bu yapılar özerk ve cumhuriyetçi bir İslam'ı oluşturmada kaynak oluşturma ve kaynakların şeffaf hale getirilmesi gibi amaca matuf gözüксе de gündemleriyle ve işlevleriyle ilgili olarak geniş tartışma alanı yaratmıştır. Bu tarz kuruluşlara şaibeli yaklaşanlar bunları Fransa'da İslam'ın mevcut haline yönelik değil, yukarıdan aşağıya Müslümanları hiyerarşik yapıyla

⁶⁹ Mechâï, "Macron's 'imam charter' raises fears of state control over Islam of France".

⁷⁰ <https://www.cfc-m-officiel.fr/presentation-de-la-charte-des-principes-pour-l-islam-de-france-au-president-de-la-republique/>

⁷¹ Pew Research Center, *Europe's Growing Muslim Population* (29 Kasım 2017).

⁷² Tınmaz, "Fransa'da İslam'ın Temsili: Fransa İslam Konseyi (CFCM)".

⁷³ Lucy Williamson, "France Islam: Muslims under pressure to sign French values charter", *BBC News* (1 Aralık 2020).

⁷⁴ Tınmaz, "Fransa'da İslam'ın Temsili: Fransa İslam Konseyi (CFCM)".

terbiye etme girişimi olarak baktıkları ve post-kolonyal perspektifle ilişkilendirdikleri "Fransa İslamı"yla⁷⁵ irtibatlandırmışlardır.

Fransız Devleti ile Müslümanlar arasındaki diyalogu kolaylaştıracak bir araç olması amaçlanan CFCM'nin kurumsallaşmasında hızlandırıcı bir etken olarak fundamentalist saldırıların büyük bir etkisi vardır. Müslümanların sosyo-ekonomik değişimlerinin yanında toplumsal ve ırkçı ayrımcılıklar, küresel ölçekte radikal İslam'ın gelişimi ve bunun yerel yankıları ve yerelde yaşananlar CFCM'yi Fransa'da hassas bir siyasi mesele⁷⁶ getirmiştir. Bu doğrultuda modern dönem Avrupa tahayyülünde İslam'ın olumsuz arkaik pratiklerle birlikte anılmasının⁷⁷ başlangıcı olarak Salman Rushdie olayı⁷⁸ gibi devam eden süreçte Batı'yı etkileyen olaylar silsilesinin Fransa ayağında yaşanan saldırılar CFCM'yi her yönüyle etkilemiştir. Bu olayların özellikle öne çıkanlarına baktığımızda 2012'den sonra geçmişte yaşananlara ek olarak yeniden İslami gerekçeli bireysel veya örgütlü şiddet eylemlerinin arttığı görülür. Bu doğrultuda Fransa, 7-9 Ocak 2015'te İslam'ın kutsal sembollerinin temsilinin yarattığı ihtilafla bağlantılı olarak Charlie Hebdo dergisine ve bir Yahudi gıda mağazasına yapılan ve neticede 17 kişinin öldüğü kanlı saldırılara maruz kaldı. Yine aynı yılda ülkenin olağanüstü hâl ilanına sebep olacak Paris'te konser salonuna ve birkaç yere yönelik saldırılarla yüzleşildi.⁷⁹ Özellikle CFCM şemsiyesinde Fransa İslamı için yetkilileri somut olarak harekete geçiren bu olaylar dizisinin devamı niteliğinde terör saldırıları olmuştur. İslami uygulamaların laiklik çerçevesinde devlete uygun hale getirilmesine⁸⁰ yönelik yetkililerin asıl düğmeye bastığı olayları diğerlerinden ayıran yönleri olmuştur. Önceki saldırılar “Bu, Fransa'nın içinden çıkan bir sorundur.”⁸¹ yaklaşımı etrafında ele alınabilecek Fransa vatandaşı aşırılık yanlısı Müslümanlar tarafından gerçekleştirilirken Ekim 2020'de bir lise hocası olan Samuel Patty'nin okul çıkışında başının kesilerek bir Çeçen mülteci tarafından öldürülmesi ve yine Tunuslu kaçak bir göçmenin Nice'de bir kiliseye girerek üç kişiyi öldürmesi⁸² Fransa vatandaşı olmayanlarca gerçekleştirilen eylemler olmuştur. Ayrıca saldırganların İŞİD terör eylemleriyle özdeşleşen sembolleri kullanması olayın vahametini ortaya çıkaran diğer yön olmuştur.

⁷⁵ Bayraklı vd., “Engineering a European Islam”, 149.

⁷⁶ Bayram Balcı, “İyi Niyetli Ama Başarısız Şüpheli Bir Proje: Emmanuel Macron ve ‘Fransa İslamı’”, çev. Deniz Genceolu, *Panorama*, (27 Nisan, 2020).

⁷⁷ Göle, *Gündelik Yaşamda Avrupalı Müslümanlar*, 12.

⁷⁸ Rushdie'nin “Şeytan Ayetleri” kitabının 1988 yılında İngiltere'de Viking Penguin tarafından 1988 yılında basılmasından itibaren Müslümanlar bir dizi protesto eylemine girişmiştir. 1989 Bradford'da kitap yakmayla başlayan bu süreç İran'ın dinî lideri Ayetullah Humeyni'nin küfür suçu işlediği gerekçesiyle aleyhinde ölüm fetvası vermesine kadar geldi. Diplomatik krizlere sebep olan bu olay 1998'de İran hükümetinin resmî olarak fetva ile yolunu ayırmasına kadar canlılığını korudu (Grace Davie, *Modern Avrupa'da Din*, çev. Akif Demirci (İstanbul: Küre Yayınları, 2005), 164-165).

⁷⁹ Ahmet İnsel, “Fransa'da Yakın Tehlike İslamofobi mi, İslamogöşizm mi?”, *Birikim* 384 (Nisan 2021), 32.

⁸⁰ Fetzer - Soper, *Muslims and the State in Britain, France, and Germany*, 69.

⁸¹ Kaya, *İslam, Göç ve Entegrasyon*, 243.

⁸² Benjamin Dodman, “Islam is being hyper-politicised in France, but Muslims are not part of the debate”, *France 24* (30 Ekim 2020).

Artan ve menşei değişen terör saldırıları ve radikalleşme olgusuna tepki olarak dozu artan bir laiklik vurgusu etrafında CFCM'nin yeni bir yapılanmasının gerçekleştirilmesine yönelik adımlar atılmaya başlandı. Charlie Hebdo katliamı sonrası François Hollande'ın sarf ettiği "Evet; Fransa terörizme, cihatçılara, radikalizme karşı savaşıyor. Ancak Fransa bir dine karşı savaş halinde değildir. Fransa Müslümanlar'a, İslam'a karşı savaşta değil."⁸³ sözünün bir ilerisi olarak gelinen süreçte 21 Haziran 2017'de CFCM'nin iftar yemeğinde Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron artık CFCM'nin yeni yapısında mücadele verilecek alanlara işaret ediyordu.⁸⁴ Bu doğrultuda özellikle gençleri radikalizmden uzak tutacak düşünce yapısının ve inancın öne çıkarılması, Cumhuriyet içerisinde ayrımcılığı teşvik eden İslam'ın belirli bir pratiğine karşı mücadele ve Cumhuriyet değerlerine uygun olarak imamların Fransa'da eğitilmesi gibi hususların⁸⁵ Fransa İslam Konseyinin öncelikli meseleleri haline geldiği görülüyor. Ayrıca bu doğrultuda FIF, Fransa İslam'ıyla Müslümanların geçmişte çöz-e-mediği sorunların modern toplumların (Fransa devleti uhdesinde) gerekleri doğrultusunda çözülmesinde imkân ve destek görevi üstleniyordu.⁸⁶

3. "Fransa İslamı"ndan "Fransız İslamı"na Evrilen Söylem

Hız. Peygamber'in karikatürleri üzerinden ifade özgürlüğünü anlatan öğretmen (Öğretmenin Fransa'daki sembolik değeri tepkinin boyutu açısından önemlidir.) Samuel Paty'nin Paris'in banliyölerinden Conflans-Sainte-Honorine'de bir okul yakınında düzenlenen saldırıyla 16 Ekim'de başı kesilerek öldürülmesi sonrası Fransa hükümeti bunu, "Fransa Cumhuriyeti'ne düzenlenmiş bir saldırı" olarak tanımladı. Paty'ye giyaben Fransa'nın en yüksek şeref nişanı "Légion d'honneur"un da verildiği saldırı sonrası İslam, Müslümanlar, İslamofobi ve radikal İslam'la mücadele gibi konular yeniden gündeme taşındı. Yaşanan son olayların üzerine yaptığı bir konuşmada Macron, İslam'ın bugün tüm dünyada kriz yaşayan bir din olduğunu belirtti ve Fransa'da İslam'ı dış etkilerden kurtarmaya ihtiyaç olduğunu söyledi.⁸⁷ Bu doğrultuda saldırıların tetiklediği tepkilerin de etkisiyle (özellikle tüm Avrupa'da olduğu gibi Fransa'da da yükselen aşırı sağın tepkisi) Cumhurbaşkanı Macron, Müslüman yurttaşla yeni bir toplumsal sözleşme imzalama yolunda "İslamcı ayrılıkçılıkla mücadele" adını verdiği ancak Meclis'teki

⁸³ Kim Willsher, "Charlie Hebdo attack: fallen policeman Ahmed Merabet buried in Bobigny". *The Guardian* (13 Ocak 2015).

⁸⁴ <https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2017/06/21/discours-du-president-de-la-republique-au-diner-du-conseil-francais-du-culte-musulman>

⁸⁵ Fetzer - Soper, *Muslims and the State in Britain, France, and Germany*, 149-150.

⁸⁶ Sinan Baykent, "İslâm dini bütün dünyada krizde": Macron ne yapmak istiyor?", *Independent Türkçe* (4 Ekim 2020).

⁸⁷ Alice Tidey, "Here's all you need to know about France's controversial separatism law", *Euronews* (16 Şubat 2021).

görüşmelerde daha sonraları "Cumhuriyet değerlerine saygıyı güçlendirme yasası" adını alacak tasarımı⁸⁸ gündemine aldı.

Macron'un seçim kampanyası süresince de sözünü verdiği “Fransa İslamı” projesinin çerçevesini oluşturacak bu yasaya kadar gelinen süreçte bu yasanın altyapısı olarak düşünülebilecek resmi, yarı-resmi veya gayri-resmi olarak kategorize edilebilecek raporların hazırlandığı görülüyor. Bilindiği gibi ilk başörtüsü olayından (1989) itibaren örtünme ve Müslümanların durumu Fransız kamuoyunu meşgul eden başat konulardan biri olmuştu. Örtünme tartışmasının yeniden alevlendiği 2003 yılında bu tartışmaların artık hedef kitlesi daha da netleştirilerek “başörtüsü” (foulard) olayından değil, “İslami örtü” (voile islamique)⁸⁹ olayından bahsedilmeye başlanmıştır. Başörtüsü etrafında süren tartışmalar neticesinde Sarkozy'nin sarf ettiği "Fransız topraklarında hoş karşılanmayacak.", "Bizim ülkemizde kafese kapatılmış, toplumdaki kopmuş, her türlü kimliğinden yoksun kadınları kabul edemeyiz. Fransız cumhuriyetinin kadın onuru anlayışı bu değil."⁹⁰ gibi sözleri, Andre Gerin'in ülkedeki burka giyme eğiliminin ve burkanın Fransız laikliğiyle (Voltaire, Diderot ve Montesquieu gibi Fransız Aydınlanma düşünürlerinden ilham alan) bağdaşp bağdaşmadığının araştırılması talebiyle birleşince mecliste bir komisyon kurulmuştur. Birbirine zıt iki siyasi akımdan olan Komünist Parti'den Gerin'i Sarkozy ile buluşturan burka ve peçe karşıtlığı neticede “Gerin Raporu” olarak bilinen raporu (2010) ortaya çıkarmıştır. Merkezi belirleyici yönüyle birlikte yaşamının ayrılmaz parçası olarak vurgulanan laikliğin çerçevesi, özellikle yüzü örten örtüleri dini sembollerin ötesinde anlamlandırarak İslamcı işaretler kategorisinde mücadele edilmesi gerekenler⁹¹ olarak yorumlanıyordu. Bu doğrultuda Gerin, İslamcılığı Fransa için bir tehdit olarak niteleyerek burkanın buzdağının sadece görünen yüzü olduğunu dile getiriyordu.⁹²

Batı'nın modern değerleri ile radikal İslamcılığın saldırgan ve baskıcı tavırları arasındaki bir çekişme üzerinden ortaya çıkan rapor, tehdit olarak algılanan farklı Müslüman yapıları siyasi tehditler olarak yansıtmakta ve buna karşı Fransa içinde yaşanacak homojen bir İslam'ı, dolayısıyla oluşturmaya çalıştığı “Fransa İslamı”nu öne çıkarmaktadır. Fransız kamuoyunun da beklentisi doğrultusunda [Taylor Nelson Sofres tarafından 22-23 Nisan 2010 tarihlerinde yürütülen bir kamuoyu yoklamasında nüfusun %63'ünün bu yönde düşündüğü görülüyor.⁹³ Yine bu algıya benzer şekilde 2012'de Le Figaro için IFOP'un hazırladığı “Fransa'da İslam İmajı” (L'image De L'Islam en France) adlı çalışmada da Müslümanların entegrasyonuna yönelik olumsuz algının devam ettiği görülüyor.⁹⁴ Raporun tehdit olarak ele aldığı

⁸⁸ Arzu Çakır, “Fransa'da "İslamcı Ayrılcılıkla Mücadele" Yasasına Onay”, VOA (16 Şubat 2021).

⁸⁹ Göle, *Gündelik Yaşamda Avrupalı Müslümanlar*, 157.

⁹⁰ Emma Jane Kirby, “Sarkozy stirs French burka debate”, *BBC News* (20 Haziran 2009).

⁹¹ Jennifer A. Selby, “Islam in France Reconfigured: Republican Islam in the 2010 Gerin Report”, *Journal of Muslim Minority Affairs* 31/3 (Ekim 2011), 385.

⁹² Özdemir, “Fransa'da İslamofobik Söylemin Ana Akımlaşması ve Arap Baharı'nın Etkisi”, 450.

⁹³ Selby, “Islam in France Reconfigured: Republican Islam in the 2010 Gerin Report”, 385.

⁹⁴ https://www.ifop.com/wp-content/uploads/2018/03/2028-1-study_file.pdf

peçe ve burka gibi yüzü örten kıyafetlerin giyilmesi 2010'da yasadışı hale getirilmiştir. Dönemin Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy tarafından yasanın tüm Müslümanların Fransız toplumuna tam olarak entegre olmasını sağlamayı amaçladığı savunulurken⁹⁵ aslında Fransa'da İslam'ın mevcut yapısıyla veya İslamcılar tarafından istismar edilen haliyle değil Fransa'ya entegre olmuş haliyle hoş karşılanacağı dile getiriliyordu.⁹⁶

Özellikle bu süreçte Fransa'daki Müslümanların devlet ve toplumla ilişkisini, laiklik ilkesi çerçevesinde yeniden belirleyecek reformun ana hatlarının⁹⁷ belirlenmesinde Fransız düşünce kuruluşu Montaigne Enstitüsü uzmanı ve Macron'a yakın isim Hakim El Karoui'nin çalışmalarının da etkili olduğu görülüyor. Tarihin akışının bir gereği olarak Fransa İslamı'nı ele alan El Karoui, 2016 yılında yayımladığı raporda⁹⁸ (Institut Montaigne ile IFOP'un içerisinde Müslüman inancına veya kültürüne sahip 1.029 kişinin olduğu 15.459 kişi üzerine birlikte yürüttüğü) bu projenin mümkünatını ele almaktadır. Fransa'da yaşayan Müslümanlar hakkında zorluğuna rağmen elde edilen sosyolojik verilerin analizine dayanan bu raporda Cihatçılar, Selefiler ve köktendinci ideallere meyilli olan diğerleri tarafından kontrol edildiği düşünülen İslam üzerine söyleme ve İslam imajına yönelmekte ve Fransa'daki Müslümanların büyük çoğunluğunun bu İslam biçimiyle özdeşleşmediği verilerine ulaşılmaktadır.⁹⁹

Rapor, Fransa anakarasında 15 yaş üstü nüfusun %5,6'sını oluşturan Müslümanların sosyo-ekonomik düzeyinin düşüklüğünü de gözler önüne seriyor. Sadece %10'u orta dereceli bir işte çalışırken %5'i yüksek nitelikli bir işe çalışmaktadır. Bu hem Müslümanların eğitim seviyesine gönderme yaparken hem de Fransa'da 2010'dan beri ekonomik krizlerle de ilişkilendirilen ırkçılığın artışı ve aşırı sağ partinin yükselişiyle bağlantılı derin değişime gönderme yapmaktadır. 1970'lerde marjinal kabul edilen göçmen karşıtı tutumlar gelinen süreçte ulusal anlamda geniş kitlelerin yer aldığı tutuma dönüşmüş ve ırkçı eğilim taşısa da normalleşmeye başlamıştır.¹⁰⁰ Nitekim bu tutum Müslümanların marjinalliğini genelleştirerek Müslüman karşıtı önyargıları körükleyen bir düzlemde, Müslümanların bir işe başvururken diğer gruplardan daha yüksek düzeyde ayrımcılıkla karşılaşabileceklerini gösteriyor. Nitekim bu olguyu destekleyen 2013-2014 tarihleri arasında yapılan bir çalışma, işe başvuruda Katoliklere nazaran Müslümanların daha fazla ayrıma uğradığını (Bir işe başvurmada Katolik erkekler

⁹⁵ Peter Allen, "France's Senate backs National Assembly and bans women from wearing the burka in public", *Dailymail* (15 Eylül 2010).

⁹⁶ Özdemir, "Fransa'da İslamofobik Söylemin Ana Akımlaşması ve Arap Baharı'nın Etkisi", 459.

⁹⁷ Arzu Çakır – Cem Dalaman, "Fransa ve Almanya "Avrupa İslamı'nı" Tartışıyor", *VOA* (13 Ekim 2020).

⁹⁸ Raporun detayı için bkz. <https://www.institutmontaigne.org/ressources/publications-pdfs/a-french-islam-is-possible-report.pdf>

⁹⁹ Hakim El Karoui, *A French Islam is Possible* (Institut Montaigne, 2016).

¹⁰⁰ Göle, *Gündelik Yaşamda Avrupalı Müslümanlar*, 61.

için geri arama oranının Müslüman erkeklerden dört kat daha yüksek olduğunu ortaya çıkarıyor.) gösteriyor.¹⁰¹

Fransa İslamı’nda devletin fonksiyonunu sadece dinî grubun ortaya koyduğu değerlerin cumhuriyet değerlerine düşman olmamasını gözetmek¹⁰² olduğunu iddia eden El Karoui, artan sayıda genç Müslümanların, (azınlıkta kalsalar da) her şeyden önce kendilerini hoşnutsuz bir dini aidiyet biçimiyle tanımlasalar da Müslümanların üçte ikisinin laik bir devletin dini ifade özgürlüğüne izin verdiği bulgusu etrafında Fransa İslamı’nın başarılması gerektiğine inanmaktadır. Bunun için de birlikte yaşamayı dinamitlediğini düşündüğü İslamcılığa çalışmalarında özel bir yer veren El Karoui; Müslümanları, Fransa’daki Müslümanların yarısına yaklaşan sessiz çoğunluk (The silent majority), neredeyse Müslüman nüfusun ¼’üne denk gelen muhafazakârlar (The conservatives) ve İslam’ı Fransız toplumunun geri kalanına karşı bir isyan tarzı olarak benimseyen otoriterler (The authoritarians) şeklinde tasnife tabi tutmaktadır. Dolayısıyla bu tarz kavramsallaştırmalarla Fransa İslamı’nda kazanılması, ikna edilmesi gereken grupla mücadele edilmesi gereken grubun alanlarının çerçevesi de çizilmek istenmektedir. Neticede bu çerçevelmeye paralel Fransa İslamı’na yönelik İslam ile İslamcılık arasındaki farkı ortaya koymak adına kavramsallaştırıldığı söylenen ve tartışma da yaratan "İslamcılık Fabrikası" (La fabrique de l’islamisme)¹⁰³ adlı raporda El Karoui; Vahhabiler, Müslüman Kardeşler ve Türklerin hâkim olduğu üç ana İslami akımın detayına inmektedir ve asıl ilgilenilmesi gerektiğini düşündüğü bu üç ana akımın “yerlileşebilmesi” için dış yardımların kesilmesi, hac ve helal ürün organizasyonundan vergi alınması, okullarda Arapça dersi okutulması ve internet denetimi gibi pek çok öneriyi¹⁰⁴ ileri sunmaktadır.

Bir yandan Fransa İslamı’na yönelik bu tarz çalışmalar yapılırken diğer taraftan da Fransa devletinin “yabancı” ve “biz” arasındaki yerleşik sınırların ihlaliyle ortaya çıkan İslam’ın kamusal görünürlüğünü müşterek normlar konusunda bir çatışma kaynağı¹⁰⁵ olmaktan çıkarma adına yasanın içeriğini resmileştirerek netleştirdiği görülüyor. Bu yasa hem Fransa’nın birer parçası olan Müslümanların varlığını perçinleme imkanını içerisinde barındırırken hem de ötekinin inanç sahasına girerek, yerleşik sınırları ihlal etme gerçeğini karşımıza çıkarmaktadır. Her ne kadar Başbakan Jean Castex, "Bu yasa, dinlere veya özellikle Müslüman dinine karşı bir yasa değildir. Dini fanatizm karşısında bir kurtuluş

¹⁰¹ Marie-Anne Valfort, “Discriminations religieuses à l’embauche une realite”, *Institut Montaigne* (Ekim 2015).

¹⁰² Ferhan Köseoğlu, “Fransa’da İslam “Fransa İslamı” Raporunun Mimarı El Karoui: ‘Müslümanlar Fransa’nın Birer Parçası’”, *Perspektif* (1 Kasım 2018).

¹⁰³ Raporun orijinali ve tam metni için bkz. Hakim El Karoui, *La fabrique de l’islamisme* (Institut Montaigne, 2018).

<https://www.institutmontaigne.org/ressources/pdfs/publications/Rapport%20La%20Fabrique%20de%20l’islamisme%20600%20pages.pdf>

¹⁰⁴ Arzu Çakır, “Fransız İslamı Projesi Başarılmalı”, *VOA* (23 Eylül 2018).

¹⁰⁵ Göle, *Gündelik Yaşamda Ayrıcalık Müslümanlar*, 189.

yasasıdır."¹⁰⁶ dese de pratiğe bakıldığında Müslümanların tektipleştirilerek toptancı bir ötekileştirmeye maruz bırakıldığı da yaşanan bir realite olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bütün olumsuzluklara rağmen Fransa'nın ulus inşasında bir ilham kaynağı olarak değerlendirdiği¹⁰⁷ görülen İslam'ın dolayısıyla Müslümanların hududunu belirten ve ilerleyen kısımda içeriğinden bahsedeceğimiz "Fransa İslamı İlkeler Tüzüğü"nü de çerçevesini çizen yasanın içeriğinin son dönem yaşanan ve bir kısmına yukarıda da değinilen olaylarla irtibatlandırmak mümkündür. Fakat şunu da belirtmek gerekiyor ki, o da günümüz Fransa'sında Müslümanlara yönelik yapılan düzenlemelerin Fransa'nın sömürgecilik geçmişinde yaptığı uygulamalardaki benzerliğine yönelik kurulan ilişkidir. Bu minvalde Fransa'nın sömürgecilik döneminde Sahra-altı Afrika'daki İslami hayatı farklı göstermek için "Afrika İslamı" terimini ürettiği dile getirilir. 1906 yılında Koloniler Bakanlığı bünyesinde kurulan Müslüman İşleri birimi vasıtasıyla da bu kavramı geliştirerek kendi sömürge ülkelerindeki İslam'ın nevi şahsına münhasır olduğunu öne çıkartmak istemiştir ve bu bölgelerdeki İslam'ın ılımlı ve yönlendirmeye açık kalacak şekilde (Bu yönde de buradaki yerel unsurlarla harmanlanmış Sufi geleneklerin oluşturulduğu veya olanlardan bu özelliğe bürünenlerin desteklendiği bilinmektedir.) desteklenerek İslam dünyasının geri kalanından soyutlandığı veya soyutlanmaya çalışıldığı zikredilmektedir.¹⁰⁸ Dolayısıyla bir yönetim ve kontrol aracı olarak kolonyal dönem tecrübesinde gömülü bir "Afrika İslamı"nın tarihsel realitesi hem sömürülenin hem de sömürenin/kolonyalın sömürge sonrası içerisinde bulunduğu, melez karmaşık toplumsal duruma gönderme yapan post-kolonyal dönemde bu ülkenin Fransa İslam'ı tartışmasında "acaba" sorusunu karşımıza çıkarmaktadır. Nitekim 1917'de Cezayir'de kurulan Institut Musulman'a bir kredi limiti veren bir yasa çıkarılırken¹⁰⁹ belli bir kesime (çekirdek) sağlanan ayrımcı kolaylık gibi dışlayıcı mı yoksa evrensel değerler üzerinden samimi bir karşılaşma mı olacak bunu zaman gösterecektir.

Bütün bu tartışmaların ve raporların üzerine bina edilen Cumhuriyet değerlerine saygıyı güçlendirme yasası Fransız toplumunun uyumunu sağlamaya dönük birtakım kurallar getirmektedir. Genel olarak Fransız ceza, dernekler, medeni, eğitim, vergi, spor ve basın kanunlarında değişiklikler yapan yasa hedefine radikal İslamcılık ile mücadeleyi koymaktadır.¹¹⁰ Bu çerçevede Samuel Paty'nin Ekim ayında öldürülmesinden sonra eklenen 18. Madde, başka bir kişinin hayatını tehlikeye atacak girişimleri (kamu görevlilerine yönelik sosyal medyada baskı ve bu kişileri hedef göstermek) suç kapsamına alarak nefret söylemini engellemek

¹⁰⁶ Tidey, "Here's all you need to know about France's controversial separatism law".

¹⁰⁷ Hendra Manurung, France & Charter Of Principles, *Kike* (23 January 2021).

¹⁰⁸ Yusuf Kenan Küçük, "Fransa İslam'ı, Türkiye İslam'ı, Afrika İslam'ı". *Independent Türkçe* (10 Ekim 2020).

¹⁰⁹ Nielsen – Otterbeck, *Muslims in Western Europe*, 13.

¹¹⁰ Senem Görür, "Fransa Ulusal Meclisi, 'İslamcı ayrırlıklıkla mücadele yasasını' onayladı", *Medyascope* (17 Şubat 2021).

istemektedir. Her türlü karşı-toplum oluşumunu ve cumhuriyetçi değerlere uygun olmayan kişilerin yetişmesini engelleme adına 3-16 yaş arasındaki tüm çocuklara ailede eğitim yerine devlete kayıtlı okullara gitme zorunluluğu getirilmektedir. Yasa, kamu hizmetinde "tarafsızlık ilkesi"nin çerçevesine kamu yararına çalışan özel şirketleri de katarak buralarda da dini sembolleri yasaklamaktadır. Valiler kişi veya gruplara karşı nefret veya şiddeti kışkırtan, meşrulaştıran, nefrete teşvik eden düşünce ve söylemleri yayan ibadethaneler de dahil kapatma, kişilere hapis ve para cezası önererek¹¹¹ ayrılıkçılıkla mücadele etmeyi hedeflemektedirler. Ayrıca yasa getirdiği düzenleme ile (en çok tartışılan maddelerden birisi) derneklerin kontrolünün sağlanması ve dış finansman kaynağının kesilmesini istemektedir. Bu çerçevede yasayla kamu tarafından finanse edilen derneklerin " özgürlük, eşitlik, kardeşlik ve insan onuruna saygı " ilkelerine bağlı bir cumhuriyetçi sözleşme imzalamasını¹¹² zorunlu hale getiriyor ve bu sınırlamalara rağmen dış fon alan herhangi bir dini derneğe de bunu belgelendirme zorunluluğu getiriyor. Neticede yasa, kamu hizmetinde tarafsızlık ve cumhuriyetin ilkelerine uygunluk, çok eşlilik ve zorla evlilik, evden eğitimin sınırlandırılması, zorunlu eğitim yaşı ile ilgili düzenleme, gettolaşmanın önlenmesi, internet ortamındaki yasadışı içerikler ve nefret söylemleri, dini derneklerin faaliyetleri ve denetlenebilirliği ile ilgili¹¹³ birçok düzenlemeleri getiriyor.

Kamu hizmeti ve kurumları, okullar ve dernekler ile yabancı finansal kaynakların denetimi üzerinden şekillenen yasanın Fransa'yı totaliter tipte bir illiberalizme doğru götürdüğü yönünde eleştiriler almıştır. Anayasal özgürlükler açısından sıkıntılı bulunan yasanın "İslamcılığa karşı savaş" ve "Cumhuriyet savunması" sloganı altında, ifade özgürlüğü ve akademik özgürlük dahil olmak üzere temel hak ve özgürlükleri kısıtladığı dillendirilmektedir. Bu yasa çerçevesinde akademik özgürlüğün gündeme gelmesinin sebebi, aslında yasanın Müslümanlar dışında onlara dolaylı yoldan destek verdiklerini düşündükleri solcu akademisyenlere "İslamogöşizm" ya da "İslamo-leftism"¹¹⁴ gibi tabirlerle haklarının kısıtlanmasıyla ilgili tartışma ve düzenlemedir. Bu kavramların çok muğlak bir içerikle, radikal solun İslamcılık ve daha genel İslam karşısında ya bakarkör olmasına ya ona hoşgörülü davranmasına, hatta onunla nesnel ittifak içinde olmasına gönderme yaptığı söylenebilir. Daha öncesinde eğitim bakanı Jean-Michel Blanquer'in hükümetin yaklaşımını eleştiren akademisyenleri, bu kategoriye sokarak onları "islamo-solcukla" itham etmesi ve onları "yerlici, ırkçı ve dekolonyal ideolojileri" ithal etmekle suçlayarak "entelektüel suç ortağı" olarak nitelemesi aslında yasa torbasına bunlarında gireceğinin işaretini vermişti. Neticede başarılı bir Fransa İslamı'yla Fransa'nın kolonyal dönem tecrübesinden mühlhem eğilimin,

¹¹¹ Kazım Keskin, "5 Soru: Fransa İslam Yasası", *SETA* (20 Şubat 2021).

¹¹² Ludovic Marin, "The French Brief - Reinforcing the Principles of the Republic: A French Paradox? Three questions to Hakim El Karoui", *Institut Montaigne* (10 Mart 2021).

¹¹³ Görür, "Fransa Ulusal Meclisi, 'İslamcı ayrılıkçılıkla mücadele yasasını' onayladı".

¹¹⁴ Myriam Francois, "France's Treatment of Its Muslim Citizens Is the True Measure of Its Republican Values", *Time* (8 Aralık 2020).

post-kolonyal dönem Avrupa'sında öne çıkan Avrupa İslamı söylemi ve bu söylemin arka planındaki bağlam ve önermelerle birleşerek "İslam, bir Fransız dindir."e (L'islam, une religion française)¹¹⁵ giden süreçte Müslümanlara yönelik düzenlemelerin yanında laiklik ve ulusal kimliğin korunması gereğini ileri sürenlerin diğer uğrak noktası İslamogöşizm kavramı olmuştur.¹¹⁶

Fransa devleti, ulusal köklerinden ve etkilerinden kopmuş¹¹⁷ bir İslam'ın varlığını kamusal olarak tanıma yolunda, Fransa'daki İslam'ı Batılılaştırıp merkeze çekerek "Fransa İslamı"na dönüştürmek için bir dizi girişimlerde bulunmuştu. Raporlarla da şekillenen bu girişimlerde Fransa; Tibi'nin "Avrupa İslamı" (Tibi, bu kavramı ilk olarak 1992 yılında Paris'te İslam'ın tartışıldığı bir toplantıda kullandığı vurgulanmaktadır.) söyleminde de olduğu gibi cumhuriyetçi (demokratik) değerlerin Müslümanlıkla bağdaştırılarak¹¹⁸ çok da eşitlikçi olamayan hatta anti-seküler olarak değerlendirilebilecek bir yaklaşımla onları yurttaş olarak tanımlamak yerine daha çok mensup olduğu din üzerinden kamusal alana entegre etme¹¹⁹ yolunu seçmişti.

Bu sürecin hızlandırıcı olarak dinsel fundamentalist eylemlerin ötekine, yabancıya, göçmene, azınlığa, İslam'a, "biz" den olmayana karşı toplumsal güvenliği bireysel güvenlikten ayırt etme çabalarında belirginleşen korkunun,¹²⁰ "korku iktidarına"¹²¹ dönüştürmesinin de etkisiyle kendisini Müslümanlara karşı risk altında hisseden Fransa, Cumhuriyet değerlerine saygıyı güçlendirme yasasıyla birlikte Müslümanları hiyerarşik yapıyla kontrol etmek için inşa ettirdiği CFCM üzerinden bu entegreye yönelik derneklerin bağlayıcı olan belli ilkeler üzerinden uzlaşa sağlamasını istemiştir. Yasayla, "birlik içindeki Fransa'nın çimentosu" olarak

¹¹⁵ Fransa İslamı'nın olabilirliğinden başlayan El Karoui, projenin vardığı veya varacağını düşündüğü noktayı yazdığı bu kitabın ismiyle özetliyor: *L'islam, Une Religion Française* (El Karoui, 2018). Bir söyleşisinde kitabın içeriğıyle ilgili ise şunları söylemektedir: "Fransa devleti, uzun yıllar "Fransa Katolikliğı" oluşturmak için çaba gösterdi. ...buna "Galikanizm" denir. Fransa Protestanlığı için de hakeza. Fransa'daki Yahudiler tarafından organize edilen ve İsrail ile hiçbir alakası olmayan "Fransa Yahudiliğı" de mevcut. İslam dininde ise köken ülkelerle bağlar çok sıkı bir şekilde korunuyor. Daha önce Fransız devletine bağlı olan Cezayir örneğinde de olduğu gibi. Fransa'da kesin olan bir şey var, devlet sistemi çok iyi işlemiyor. Sadece dinî olarak düşünmemek lazım. Kuzey Afrika'dan, Türkiye'den ya da Sahra altı Afrika ülkelerinden gelen Fransız vatandaşları entegrasyon sıkıntısı yaşıyor. Ayrımcılığa, yabancı düşmanlığına maruz kalıyor. Bu bir gerçek. Devlet bu yabancı düşmanlığına karşı mücadele etmeli. Bu da projeler arasında yer alıyor. Ancak Müslümanların Fransa'da yaşadığı tüm sorunlardan devlet sorumlu değil. Ayrıca Müslümanlarla Fransızları birbirine zıt olarak görmek stratejik bir hata olur. Fransa'daki Müslümanlar Fransız'dır. Onlar Fransa'nın bir parçasıdır. Fransa'nın çıkarları Müslümanların çıkarıdır, Müslümanların çıkarı da Fransa'nın çıkarıdır. Bu noktada ortak düşünöbilmek gerek." [Ferhan Köseoğlu, "Fransa'da İslam "Fransa İslam'ı" Raporunun Mimarı El Karoui: "Müslümanlar Fransa'nın Birer Parçası"", *Perspektif* (1 Kasım 2018).]

¹¹⁶ İnsel, "Fransa'da Yakın Tehlike İslamofobi mi, İslamogöşizm mi?", 37.

¹¹⁷ Göle, *Seküler ve Dinsel: Aşman Sınırlar*, 85.

¹¹⁸ Gila Benmayor, "Avrupa İslamı'nın fikir babası Bassam Tibi", *Hürriyet* (20 Ekim 2002).

¹¹⁹ Kaya, "Euro-Türkler, Kuşaklararası Farklılıklar, İslam ve Entegrasyon Tartışmaları", 69-74.

¹²⁰ Roxanne Lynn Doty, "Immigration and the Politics of Security", *Security Studies* 8/2-3 (1988), 881.

¹²¹ Kaya, "Euro-Türkler, Kuşaklararası Farklılıklar, İslam ve Entegrasyon Tartışmaları", 49.

nitelenen laikliğin¹²² güçleneceği vurgulanırken, Müslüman derneklerin cumhuriyete bağlılığını bildiren beyanname ile de Fransız laikliğinin, devletin kontrolü altındaki İslam için de¹²³ geçerli olacağı düşünülmektedir. Fakat diğer faktörlerin yanında bu ülkedeki laikliğin dini çoğulluğu tanıma konusundaki yapısal isteksizliği, laikliğin sadece radikal Müslümanları değil İslam ve göçmenliği birbirine eklemleyerek bütün Müslümanları susturmaya yönelik bir argüman olarak kullanılması gibi sebepler bu beyannameyle birlikte Darmanın'nin amacın "Müslümanları hedef alan radikal İslamcılığı" durdurmak olduğunu söylese de umulan eşit vatandaşlık temelinde buluşmanın samimiyetini sorgulamaktadır. Hatta ülkenin en mahrum banliyölerinde yaşayan birçok Fransız Müslümanın maruz kaldığı sosyal, coğrafi, etnik ve dini ayrımların radikallerin işine geldiği gibi laikliğin uzlaşmaz yorumları da İslamcı radikalleri güçlendirdiği birçok sosyolog tarafından vurgulanmaktadır.¹²⁴

Bütün bu tartışmalar etrafında “Fransa İslamı İlkeleri Tüzüğü”¹²⁵ (Charte des principes pour l’Islam de France) oluşturma çabaları Kasım 2020’de Macron’un Fransa İslam Konseyinden (CFCM) Elysee Sarayında kendilerinden Cumhuriyet’e bağlılıklarını bildiren bir beyanname hazırlamaları talebi üzerine başlamıştı. CFCM başkan yardımcısı ve Paris Ulu Camii Rektörü Chems-Eddine Hafiz, "Fransa'da İslam için tarihi bir dönüm noktasındayız [ve] biz Müslümanlar sorumluluklarımızla karşı karşıyayız." diyerek son yıllarda acil bir siyasi mesele haline gelen tüm Müslüman grupları Fransız toplumuna entegre etme girişiminde Müslümanlara düşen fazladan yüke gönderme yaparak ilkeler tüzüğünü sahiplenmektedir. Roy’un din özgürlüğü açısından ve sadece Müslümanları hedef alması yönüyle ayrımcı bulunduğu ilkeler tüzüğü¹²⁶ üzerinde ilk etapta CFCM bünyesindeki dokuz federasyonun 17 Ocak 2021 tarihinde anlaşma sağladığı vurgulanmaktadır.¹²⁷ Fakat 18 Ocak 2021’de kamuoyuna açıklanmasıyla birlikte temel esası İslam dininin Fransa’nın cumhuriyetçi değerleriyle çelişmediği düşüncesi etrafında şekillenen bu metnin, Fransa Türk Müslüman Dernekleri Koordinasyon Komitesi (CCMTF), Millî Görüş Fransa İslam Konseyi (CIMG) ve İnanç ve İbadet Hareketi (Tebliğ Cemaati) tarafından imzalanmadığı deklere edilmiştir.¹²⁸

Macron’un bu beyannameye istinaden “Bazıları imzalayacak, bazıları imzalamayacak ve bundan sonuç çıkaracağız. Ya cumhuriyetlisin ya da

¹²² Berza Şimşek, “Samuel Paty: Fransa’da öğretmen cinayeti sonrası İslam, Müslümanlar ve İslamofobi nasıl tartışılıyor?”, *BBC Türkçe* (26 Ekim 2020).

¹²³ Özdemir, “Fransa’da İslamofobik Söylemin Ana Akımlaşması ve Arap Baharı’nın Etkisi”, 458.

¹²⁴ Dodman, “Islam is being hyper-politicised in France, but Muslims are not part of the debate”.

¹²⁵ Tüzüğün son şekli için bkz. <https://www.cfc-officiel.fr/presentation-de-la-charte-des-principes-pour-l-islam-de-france-au-president-de-la-republique/>

¹²⁶ Williamson, “France Islam: Muslims under pressure to sign French values charter”.

¹²⁷ Cecile Par Chambraud, “Islam de France : Emmanuel Macron reçoit le CFCM après un accord sur une charte des imams”, *Le Monde* (18 Ocak 2021).

¹²⁸ Keskin, “5 Soru: Fransa İslam Yasası”.

cumhuriyetten değilsin."¹²⁹ söylediği bu sözü, bu beyannamenin Müslümanlar açısından cumhuriyete katılmanın ve buranın imkanlarından faydalanmanın kıstası yani "ya o ya bu" haline getirildiğini görüyoruz. Nitekim Strasbourg¹³⁰ belediye meclisinin buradaki bir camiye [Millî Görüş Fransa İslam Konseyi (CIMG) tarafından yaptırılan] hibe için ön onay vermesiyle birlikte ulusal çapta tartışmalar başlamıştır. İçişleri bakanı; bu belediye meclisinin bu kararını "Fransa'nın İslam ilkeler tüzüğünü imzalamayı reddeden ve siyasal İslam'ı savunan bir federasyon tarafından desteklenen bir camiye finanse etmek" (birazdan değineceğimiz beyannamenin "dış müdahale ve siyasal İslam"ı reddeden 6. Maddesine istinaden)¹³¹ olarak değerlendirerek kararın tekrar gözden geçirilmesini istemiştir. Dolayısıyla beyanname, Fransa'nın ötekisi olarak kalıp kalmamada Müslüman dernekler açısından belirleyici hale getirilmiştir.

"Teröre karşı savaş", "İslamcılığa karşı savaş" ve "ayrılıkçılıkla savaş" [Macron, ayrılıkçılık kelimesini, 2 Ekim'de yaptığı konuşmasında "İslamcı ayrılıkçılığa dur!" diyerek kullanmıştı.¹³²]¹³³ gibi kavramlar etrafında şekillenen "Fransa İslamı İlkeleri Tüzüğü" toplamda "tüzüğün amacı, görevler, özgürlük, eşitlik, kardeşlik, her türlü müdahalenin ve İslam'ın siyasi amaçlarla araçsallaştırılmasının reddi, akıl ve özgür iradeye bağlılık, laiklik ve kamu hizmetlerine bağlılık, Müslüman karşıtı nefret, propaganda ve yanlış bilgilerle mücadele ve tüzüğe saygı" madde başlıklarını kapsayan on maddeden oluşmaktadır.¹³⁴ Maddelerde belirtilen tüm kuralların bağlayıcılığını taahhüt eden üyeler; Müslümanları köken, ülke veya dış etkilerden korunması adına özel önem verilen Fransa'daki imamları belgelendirmekle sorumlu "Ulusal İmamlar Konseyi" (CNI) nin kurulması ve işleyişinin çerçevesini belirleyecek etik ve deontolojik kuralların belirlenmesiyle ilişkilendirmektedir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 17. Maddesinde¹³⁵ hakların kötüye kullanılmasıyla ilgili düzenlemeye gönderme yapılarak misyonun temellerinin

¹²⁹ Mechâi, "Macron's 'imam charter' raises fears of state control over Islam of France".

¹³⁰ Strasbourg 'un bulunduğu Alsace-Moselle bölgesi Fransa'nın geri kalan bölgelerine göre hukuki istisnaya sahiptir. 1905 kanunu çıkarıldığında, bu bölge Almanya'ya aitti. Fransa'ya dahil olduktan sonra 1801 konkordato rejiminin hukuki statüsü din-devlet ayrılığı açısından devam ettirildi. İslam, Alsace-Moselle bölgesinin konkordatosunda yer almıyor ancak "tanınmayan" bir din olarak kabul ediliyor. Institut Montaigne'nin önerileri arasında konkordatoyla tanınan dinler arasına (Katolik, Lüteriyen, Kalvinist ve Yahudi) İslam'ın eklenmesi vardı. (El Karoui, *A French Islam is Possible*).

¹³¹ Silvia Ayuso, "La futura mezquita de Estrasburgo desata una tormenta política en Francia" *El País* (27 Mart 2021).

¹³² Burak Tatari, "Ortadoğu uzmanı Gilles Kepel ile söyleşi: "Samuel Paty olayında gördüğümüz 'atmosfer cihatçılığı'nın diğerlerinden farkı 'örgütsüz' olması, bu yüzden polise olayların önüne geçmek mümkün değil", çev. Nurcan Kılınç – Elif Ögünç, *Medyascope* (21 Şubat 2021).

¹³³ Alain Gabon, "France: The war on Islam and the new security state", *Middle East Eye* (8 Ocak 2021).

¹³⁴ Diego Urteaga, "A new step towards French Islam", *Atalayar* (20 Ocak 2021).

¹³⁵ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 17. Maddesi "Hakları kötüye kullanma yasağı" ile ilgilidir: "Bu Sözleşme 'deki hiçbir hüküm, bir devlete, topluluğa veya kişiye, Sözleşme 'de tanınan hak ve özgürlüklerin yok edilmesi veya bunların Sözleşme 'de öngörülmesi olandan daha geniş ölçüde sınırlandırılmalarını amaçlayan bir etkinliğe girişme ya da eylemde bulunma hakkı verdiği biçiminde yorumlanamaz." (https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf)

cumhuriyetçi değerler doğrultusunda belirleneceği ilan edilirken ne dini inançların ne de başka herhangi bir gerekçenin, yasanın ve Anayasanın altında yatan ilkelerin yerini alamayacağı sözü verilmektedir.

Fransa Cumhuriyet'inde geçerli olan hukuki ilkelerin başatlığında bunların İslami değerlerle uyumlu olduğu teyit edilirken aynı zamanda anayasal eşitlik prensibi çerçevesinde diğer topluluklar gibi Müslümanların da ulusal topluluğa aitliği vurgulanmaktadır. Beyannamenin 4. Maddesinde de eşitlikten bahsedilirken İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi'nin 1. Maddesine ("Bütün insanlar hür doğar ve haklar bakımından eşittir") gönderme yapılarak bunun İslam'ın mesajıyla paralelliği [Kur'an, 17: 70 ve 4: 1]] vurgulanmaktadır. Fakat doğaya gönderme yapması yönüyle bu madde beraberliğin sağlayıcısı olarak düşünülse de yalın hayat doğum ile daha en başından ulus devletin içine yerleştirilen eşitlik ve özgürlük algısının kapsayıcılığı sınırlı olabilmektedir. Birey hakları doğum ile bireyin doğduğu ulus devlet üzerinde bir anlam ifade ederken¹³⁶ bir Fransız vatandaşı olarak Müslümanlara bu hakkın verilir vermediği muğlak görülmektedir. Fakat bu ayrıntıya rağmen CFCM bu maddeyi evrensellik kategorisine sokarak dinlerin de nihayetinde amacının (insani temelde buluşma) bu olduğu yönünde tavır aldığı görülmektedir. Metne baktığımızda eşitlik yanında özgürlüğün de doğal hak olarak ele alındığı ve her yurttaşın laiklik ilkesi çerçevesinde inanma veya inanmama, istediği gibi ibadet etme ve dini değiştirme güvencesi teyit edilmektedir.

Hem CFCM hem de Cumhurbaşkanı tarafından "kurucu metin" olarak değerlendirilen "İlkeler Tüzüğü"nin zaman zaman hassas teolojik konulara da girdiği görülmektedir. Bunlardan biri özgürlükle birlikte değerlendirilen "irtidat" (rida) ve "kardeşlik" pasajında da "Din, cinsiyet, cinsel yönelim, etnik köken, sağlık veya engelliliğe dayalı her türlü ayrımcılığın" reddedildiği kısımdaki "cinsel yönelim"le ilgili ifadedir. CFCM başkanı Mohammed Moussaoui'ye yaptığı bir söyleşisinde bu konular sorulduğunda "Ridda" ile ilgili bu kavramın iki farklı gerçeği kapsadığını vurgulamaktadır. İlk olarak anlam bir kişinin dininden vazgeçmesiyle ilgilidir. Diğer anlamı ise içinde bulunan topluluktan ayrılarak kişinin düşman bir gruba katılması ve silahını kişinin (dini) menşe topluluğuna karşı çevirmesidir. Dolayısıyla dini metinlerinde ilk anlam güvence altına alınan vicdan ve din özgürlüğü ile ilgilidir ve suç sayılmamaktadır. Modern "vatana ihanet" kavramına eşdeğer olan ikincisi ise suç sayılmaktadır. Bu doğrultuda beyannamede de vurgulandığı gibi işin sosyolojisi de düşünülerek dini çıkarımla İslam'dan çıkarılabilir mürtet olarak nitelendirmeyeceklerini söylemektedir. Cinsel yönelimle ilgili olan kısmına ahlaki ve hukuki ayrımı üzerinden açıklık getirmektedir. Uluslararası sözleşmeler ve Fransa hukuku çerçevesinde ortaya çıkmış kurallara saygı

¹³⁶ Giorgio Agamben, *Kutsal İnsan Egemen İktidar ve Çıplak Hayat*, çev. İsmail Türkmen (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013), 154-155.

göstermekle mükellefiz, diyerek dinin alanını bireyselle ilişkilendirirken bir arada yaşamının hukuka duyulan saygıyla mümkün olacağı vurgulanmaktadır.¹³⁷

İslam'da farklılaşabilecek akımların ve yorumların sosyolojisi kabul edilirken dikey anlamda bir dini hiyerarşinin cumhuriyetçi vatandaşlık temelinde olamayacağı vurgulanmaktadır. Müslümanlar arasında yatay seyreden bir dini anlayış hedeflenirken dinin ideolojik zemine çekilmesine ve bunda etkin olduğu düşünülen (dış) müdahalenin de önüne geçilmek istenmektedir. Bu amaçla da tüzüğün altıncı maddesinde (bu hususlar bazı imzacıların çekilmesine de sebep olmuştur) her türlü (dış) müdahalenin ve İslam'ın siyasi amaçlarla araçsallaştırılmasının reddedildiği görülmektedir. Siyasi ve / veya ideolojik amaçlarla İslam'ın herhangi bir şekilde araçsallaştırılmasına karşı mücadelede Selefilik (Vahhabilik), Tebliğ olarak bilinen siyasi ve / veya ideolojik akımların yanı sıra Müslüman Kardeşler ve ilgili milliyetçi akımlarla bağlantılı olanlar (Genel tartışmalara bakıldığında bu ifadelerin Türkiye'yle bağlantılı bazı grup/ları kapsadığı da söylenebilir.) siyasal İslam içerisinde değerlendirilerek "ayrılıkçı" (separatist) kategorisinde bulunmakta, cumhuriyeti güçlendirme yasasıyla da paralel bunlardan uzak durulacağı ve bunlarla mücadele edileceği vurgulanmaktadır. Siyasal İslam'ın, İslam dinini en katı şekilde uygulayanlar ve onların dışında kalanlar şeklinde basit toplum tipi ayrıştırmayı hatırlatan el-vela ve-l bara, tekfir ve-l hicret, dârü'l-harb ve dârü'l-islam vb. dini kavramlar etrafında gelişen ideolojik temelli dini düşüncelerin kabul edilmediği gibi bu tarz anlayışlarla mücadelenin de CFCM bünyesinde öncelikle Müslümanlara havale edildiği söylenebilir. Fakat Fransa'daki yeni nesil İslamcılığın yapısı düşünüldüğünde bu mücadelenin zorluğu görülmektedir. Nitekim Kepel bir söyleşisinde bu yeni sosyolojiye gönderme yaparak artık siyasal İslam'ın belirli bir mekânı ve topluluğu dışlayan "atmosfer cihatçılığı"na dönüştüğünü söylemektedir. Dolayısıyla diğer türlerinden 'örgütsüz' olması dolayısı ile ayrılan bu yeni yapıda bireyler, kendilerine bir emir verilmeksizin hedef gösterilen kişiyi katletme kararına kendileri sürükleniyor.¹³⁸

Tekfir ideolojisine (aforoz) karşı insani olanı önceleyen tüzük, Macron'un "Fransa'da İslam'ı yabancı etkilerden kurtarma" vaadinin yansıması olarak camilerin statüsünde de hassas davranmaktadır. Bu doğrultuda camilerle ilgili camilerin "ülkemize, Fransa"ya yabancı rejimlerin söylemlerini yaymak için kurulmadığı ve hiçbir caminin veya diğer İslami yerlerin "siyasi gündemleri"nin olamayacağı veya siyasi ve ideolojik söylem veya faaliyette bulunamayacağı" ifade edilerek buraların fonksiyonu ibadetle sınırlandırılmak istenmektedir. CFCM'nin tüzüğün içerisine koyduğu bu tarz bağlayıcı olması umulan hükümlerine sadece Müslümanların kendi

¹³⁷ *Oumma*, "Charte des principes pour l'islam de France: M. Moussaoui répond aux critiques" (25 Ocak 2021).

¹³⁸ Tatari, "Ortadoğu uzmanı Gilles Kepel ile söyleşi: "Samuel Paty olayında gördüğümüz 'atmosfer cihatçılığı'nın diğerlerinden farkı 'örgütsüz' olması, bu yüzden polisle olayların önüne geçmek mümkün değil".

aralarında uzlaşısının neticesi olarak bakmak eksik değerlendirme olacaktır. Müslümanları hükümetle girilen ilişkide temsil etme görevi verilen CFCM'nin hükümete karşı sorumluluğunun gereğini yerine getirme zorunluluğunun yanında Fransa'nın dış siyasetiyle bağlantılı olarak buradaki Müslümanlarla ilgili köken ülkeyle girilen süreç de etkili olabilmektedir. Fransa İslamı'nda “dış müdahale” ve siyasal İslam'la ilgili bazı değerlendirmelerde bunun izlerini (doğru veya yanlış) görmek mümkündür. Her ne kadar Fransa İslamı'nın Fransa'da yaşayan erkek ve kadınların çabalarıyla ortaya çıktığı vurgulansa da projeyi başarıya ulaştırmada daha önemli olan Fransa'nın samimiyeti, özellikle kendisinin bu olayı iç-dış siyasi argümana dönüştürmesi dolayısıyla eksik gözükmektedir. Fransa devleti kendisini CFCM bünyesinde “devlet ırkçılığı (Fransa devletine yönelik) ithamları, devlete hakaret olarak yorumlanacağı ve bunun hem Müslüman karşıtı nefreti arttıracığı hem de Fransa'ya yönelik nefreti şiddetlendireceği”¹³⁹ şeklinde ifadelerle temize çıkarsa da “Dinimiz İslam, hukukumuz Fransız anayasasıdır.”¹⁴⁰ “İslam inancı laiklik dahil cumhuriyet ilkeleriyle uyumlu.” diyen bir anlayışa eşit vatandaşlık temelinde ne kadar kucak açacağı şüpheli görülmektedir.

Sonuç

Fransa, özellikle artan terör saldırılarıyla birlikte buradaki Müslümanları kendi haline bırakmak istememektedir. Bunun için sadece yasal düzenlemeyi yeterli görmeyerek “Fransa İslamı”nı inşa etmek için kurumsal koşullar da yaratmak istemektedir. Bu çerçevede oluşturulan CFCM'nin yasal dayanağı Cumhuriyeti güçlendirme yasası olurken Fransa İslamı ilkeler tüzüğü de daha dar alanda kurumsal koşulları kendi lehine çevirmenin bir yolu olarak düşünülmüştür. Bu yönüyle klasik kilise-devlet modelinin cami-devlet ilişkisine uyarlandığı kabaca söylenebilse de Müslümanlar nezdinde yaşanan güncel problem ve algının farklılaşması bu klasik modelin aşılmasını Fransa açısından zorunlu addettirmiştir. Bu değişimin 1905 yasasının laiklikle ilgili çerçevesini Fransa istisnacılığından biraz bu yönüyle Türkiye modeline kaydırıldığı görülmektedir. Yoksa tutum açısından bu benzerliğin sağlanabilmesi için Fransa'nın birçok problemle baş edebilmesi gerekmektedir.

Cumhuriyete tamamen entegre olmuş “bir cumhuriyet İslamı yaratmak” için Müslümanlarla kurulan ilişkinin boyutu “geçici tepkiler” den “korporatist tarzda kurum inşası”yla farklı bir boyuta geçmesiyle bazı hususların özellikle öne çıktığı görülmektedir. Fransa'nın mevcut yönetiminin içte güçlenen aşırı sağın yükselişini engelleme (Müslümanlarla ilgili yaşanan problemler özellikle aşırı sağı güçlendirmektedir) ve dışta eski kolonyal ülke ve buradaki Müslüman nüfusla bir şekilde bağlantılı diğerleriyle yaşanan problemlerin vb. bir yansıması olarak cumhuriyetçi vatandaşlık temelinde öncelikle “bağımsız” bir Müslüman topluluk

¹³⁹ Urteaga, “A new step towards French Islam”.

¹⁴⁰ Çakır - Dalaman, “Fransa ve Almanya “Avrupa İslamı'nı” Tartışıyor”.

istenmektedir. İmamların Fransa’da eğitilmesi, dış yardıma getirilen kısıtlama vb. kurallar çerçevesinde gelişen bu süreç aynı zamanda kamusal alandaki görünürlükle birlikte artan çatışma ve uyuşmazlık da giderilmek istenmektedir. Bu noktada Müslümanları temsil etme yetkisi verilen CFCM üzerinden de Göle’nin¹⁴¹ vurgulamasıyla "bellek", "mekân" ve "cinsiyet" noktasında onların gözünde ortak yaşamın bilişsel biçimlerini bozarak kabul edilemez ötekiye dönüşen bu nüfusu kabul edilebilir "biz" in yanına yaklaştırmak yani evcilleştirmek istenmektedir. Fakat siyasi entite haline getirilerek¹⁴² sürdürülen Fransa İslamı inşa sürecinin uyumu arttırmasından ziyade İslam kimliğini Fransız vatandaşlık kimliğinden ayırarak bir yabancılaşmaya da sebep verebileceği üzerinde durulması gereken konu olarak durmaktadır.

Sosyal ve ekonomik vb. sebepleri dinsel sebeplerle aşma anlamında yüzeysel bir yolu seçen Fransa, Müslümanların dinselini yanında hatta belki daha fazla sınıfsal olan taleplerini de görmek istememektedir. Gerçekçi bir bakış açısı; dinsel fundamentalist eylemlere iten sebeplerin önemli bir nedeninin insanları farklı kimliksel ifadelerle iten eşit vatandaş statüsünün hissettirilmemesi, sınıfsal problemler ve kendini gerçekleştirememe gibi problemler olduğunu görebilir. Dolayısıyla rolünün temsilden daha çok aracılığa indirildiği görülen CFCM üzerinden ulusal İslam yaratmak için daha kat edilmesi gereken yol çok gözükmemektedir. Ayrıca İslamofobinin artan gücünün Müslümanları "sembolik etnisite"den köken kültürden bağımsız yeni bir etnisiteye¹⁴³ dönüştürdüğü ifade edilmektedir. Kültürel geleneklerinden ayrıştırılmış bir İslam hem yeni Müslümanların hem de fundamentalistlerin paylaştığı bir rüya haline gelebilmektedir. Roy’un "aziz cehalet"¹⁴⁴ dediği modern fundamentalizmlerin göbeğinde, tüm kültürlerin dışında inşa edilecek saf dinsel miti neticede Kepel’in "atmosfer cihatçılığı"yla örtülebilmektedir.

Neticede bir yandan İslamofobik tutumlardan bir yandan da dinsel fundamentalizmden etkilenen Müslümanların diğer taraftan farklılıkları koruyarak "Bir arada nasıl yaşarız?"ın imkanını araması gerekiyor. Daha önceki bölümlerde de gördüğümüz gibi Fransa’da yaşayan ve Müslüman olarak kalmak isteyen bu kişiler devletten sorunların giderilmesinde samimiyet ve İslamofobiyle mücadele etmesini isterken aynı zamanda kendilerinin de devletle birlikte insani evrensellekte buluşabilmek için gri alanları yaratması gerekiyor.

¹⁴¹ Göle, *Gündelik Yaşamda Avrupalı Müslümanlar*.

¹⁴² Engin Solakoğlu, "Fransa’da laiklik tartışması: Eğri gemi, doğru sefer", *Sol* (2 Şubat 2021).

¹⁴³ Arslan, "Futures of Islam in France", 219-243.

¹⁴⁴ Göle, *Gündelik Yaşamda Avrupalı Müslümanlar*.

Kaynakça

Agamben, Giorgio. *Kutsal İnsan Egemen İktidar ve Çıplak Hayat*. çev. İsmail Türkmen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2. Basım, 2013.

Akan, Murat. “Laïcité and multiculturalism: the Stasi Report in context”. *The British Journal of Sociology* 60/2 (Haziran 2009), 237-256. <https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2009.01229.x>

Akgönül, Samim. “Giriş”. *Tartışılan Laiklik Fransa ve Türkiye’de İlkeler ve Algulamalar*. ed. Samim Akgönül. 1-19. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.

Akıncı, Mehmet Ali. “Fransa’daki Türk Göçmenlerinin Etnik ve Dinî Kimlik Algıları”. *Bilig* 70 (Yaz 2014), 29-58.

Allen, Peter. “France's Senate backs National Assembly and bans women from wearing the burka in public”. *Dailymail* (15 Eylül 2010). <https://www.dailymail.co.uk/news/article-1312016/Frances-Senate-bans-women-wearing-burka-public.html>

Antes, Peter. “Avrupa’da İslam”. çev. Süleyman Turan. *Marife* 5/2 (Güz 2005), 203-218.

Arslan, Leyla. “Futures of Islam in France”. *Muslim Community Organizations in the West: History, Developments and Future Perspectives*. ed. Mario Peucker - Rauf Ceylan. 219-243. Wiesbaden: Springer VS, 2017.

Ayuso, Silvia. “La futura mezquita de Estrasburgo desata una tormenta política en Francia”. *El País* (27 Mart 2021). https://elpais.com/internacional/2021-03-27/la-futura-mezquita-de-estrasburgo-desata-unatormenta-politica-en-francia.html?ssm=TW_CC

Balci, Bayram. “İyi Niyetli Ama Başarısı Şüpheli Bir Proje: Emmanuel Macron ve ‘Fransa İslamı’”. çev. Deniz Genceolu, *Panorama* (27 Nisan, 2020). <https://www.uikpanorama.com/blog/2020/04/27/iyi-niyetli-ama-basarisi-supheli-bir-proje-emmanuel-macron-ve-fransa-islami/>

Balibar, Etienne – Wallerstein, Immanuel. *Irk Ulus Sınıf*. çev. Nazlı Ökten. İstanbul: Metis Yayınları, 4. Basım, 2007.

Balibar, Etienne. *We, The People Of Europe?: Reflections on Transnational Citizenship*. çev. James Swenson. Princeton: Princeton University Press, 2004.

Baykent, Sinan. “İslâm dini bütün dünyada krizde”: Macron ne yapmak istiyor?”. *Independent Türkçe* (4 Ekim 20). <https://www.indyrturk.com/node/253216/t%C3%BCrki%C3%87yeden-sesler/i%C3%87sl%C3%A2m-dini-b%C3%BCt%C3%BCn-d%C3%BCnyada-krizde-macron-ne-yapmak-istiyor>

Bayraklı, Enes vd.. "Engineering a European Islam: An Analysis of Attempts to Domesticate European Muslims in Austria, France, and Germany". *Insight Turkey* 20/3 (Yaz 2018), 131-156. <https://doi.org/10.25253/99.2018203.08>

Benmayor, Gila. "Avrupa İslamı'nın fikir babası Bassam Tibi". *Hürriyet* (20 Ekim 2002). <https://www.hurriyet.com.tr/avrupa-islamini-fikir-babasi-bassam-tibi-104548>

Bilici, Mücahit. "İslamofobi endüstrisi". *Gazeteduvar* (31 Ekim 2020). <https://www.gazeteduvar.com.tr/islamofobi-endustrisi-makale-1503103>

Bodur, Hüsnü Ezber. "Batı'da İslâm Karşıtlığının İcat Edilmiş Dili Olarak İslamofobi (Çatışmacı Sosyolojik Perspektif)". *İlahiyat Akademi* 6 (Aralık 2017), 69-86.

Bodur, Hüsnü Ezber. "Dini Motifli Terör Fenomeni ve İslam'ın Siyasal İstismarı". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (Haziran 2005), 65-88.

CFCM, Conseil Français du Culte Musulman. "Charte des principes pour l'Islam de France". Erişim 17 Ocak 2021.

<https://www.cfc-officiel.fr/presentation-de-la-charte-des-principes-pour-lislam-de-france-au-president-de-la-republique/>

Chambrad, Cecile Par. "Islam de France : Emmanuel Macron reçoit le CFCM après un accord sur une charte des imams". *Le Monde* (18 Ocak 2021). https://www.lemonde.fr/societe/article/2021/01/18/islam-de-france-emmanuel-macron-recoit-le-cfc-m-apres-un-accord-sur-une-charte-des-imams_6066606_3224.html

Çakır, Arzu - Dalaman, Cem. "Fransa ve Almanya "Avrupa İslamı'nı" Tartışıyor". *VOA* (13 Ekim 2020). https://www.amerikaninsesi.com/a/fransa-ve-almanya-avr%C4%B1pa-islam%C4%B1n%C4%B1_tartisiyor/5619682.html

Çakır, Arzu. "Fransız İslamı Projesi Başarılmalı". *VOA* (23 Eylül 2018). <https://www.amerikaninsesi.com/a/fransiz-islami-projesi-basarilmali/4583066.html>

Çakır, Arzu. "Macron "İslamcı Ayrımcılıkla Mücadele" Yasasını Açıkladı". *VOA* (2 Ekim 2020). <https://www.amerikaninsesi.com/a/macron-islamci-ayrilmalikla-muadele-yasasini-acikladi/5606368.html>

Çakır, Arzu. "Fransa'da "İslamcı Ayrımcılıkla Mücadele" Yasasına Onay". *VOA* (16 Şubat 2021). <https://www.amerikaninsesi.com/a/fransada-islamci-ayrilmalikla-mucadele-yasasina-onay/5780672.html>

Davie, Grace, *Modern Avrupa'da Din*. çev. Akif Demirci (İstanbul: Küre Yayınları, 2005).

Dodman, Benjamin. "Islam is being hyper-politicised in France, but Muslims are not part of the debate". *France* 24 (30 Ekim 2020).

<https://www.france24.com/en/france/20201030-islam-is-being-hyper-politicised-in-france-but-muslims-are-not-in-the-debate>

Doty, Roxanne Lynn. “Immigration and the Politics of Security”. *Security Studies* 8/2-3 (1988), 71-93.

El Karoui, Hakim. *A French Islam is Possible* (Institut Montaigne, 2016). <https://www.institutmontaigne.org/en/publications/french-islam-possible>

El Karoui, Hakim. *La fabrique de l’islamisme* (Institut Montaigne, 2018). <https://www.institutmontaigne.org/ressources/pdfs/publications/Rapport%20La%20Fabrique%20de%20l’islamisme%20600%20pages.pdf>

El Karoui, Hakim. *L’Islam, une religion française*. Paris: Gallimard, 2018.

Encyclopaedia Britannica. *The Islamic World Religion, history, and the future* (Introduction by Ziauddin Sardar). Encyclopaedia Britannica Press, 2009.

Fetzer, Joel S. - Soper, J. Christopher. *Muslims and the State in Britain, France, and Germany*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

Francois, Myriam. “France's Treatment of Its Muslim Citizens Is the True Measure of Its Republican Values”. *Time* (8 Aralık 2020). <https://time.com/5918657/frances-muslim-citizens-republican-values/>

Frégosi, Franck. “Fransa’da Devlet-Dini Azınlıklar İlişkisinde İslam’la Gelen Değişiklik”. çev. Ceylan Gürman Şahinkaya. *Tartışılan Laiklik Fransa ve Türkiye’de İlkeler ve Algılamalar*. ed. Samim Akgönül. 189-209. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.

Gabon, Alain. “France: The war on Islam and the new security state”. *Middle East Eye* (8 Ocak 2021). <https://www.middleeasteye.net/big-story/france-war-on-islam-new-security-state>

Geisser, Vincent. *İslamofobi*. İstanbul: Mavi Ufuklar Yayınları, 2010.

Göle, Nilüfer. *Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınırlar*. çev. Erkal Ünal. İstanbul: Metis Yayınları, 2012.

Göle, Nilüfer. *Gündelik Yaşamda Avrupalı Müslümanlar*. çev. Zehra Cunillera. İstanbul: Metis Yayınları, 2015.

Göle, Nilüfer. “Kavramların Yaşam serüveni Işığında Avrupa ile İslam’ın Çatışmacı Kısa Sosyal Tarihi”. *Birikim* 384 (Nisan 2021), 40-46.

Görür, Senem. “Fransa Ulusal Meclisi, ‘İslamcı ayrımcılıkla mücadele yasasını’ onayladı”. *Medyascope* (17 Şubat 2021). <https://medyascope.tv/2021/02/17/fransa-ulusal-meclisi-islamci-ayrilmilikla-mucadele-yasasini-onayladi/>

Huntington, Samuel P. *The Clash Of Civilizations and The Remaking Of World Order*. New York: Simon & Schuster, 1996.

İnsel, Ahmet. "Fransa'da Yakın Tehlike İslamofobi mi, İslamogöşizm mi?". *Birikim* 384 (Nisan 2021), 32-39.

Kaya, Ayhan. "Euro-Türkler, Kuşaklararası Farklılıklar, İslam ve Entegrasyon Tartışmaları". *Göç Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2015), 44-79.

Kaya, Ayhan. *İslam, Göç ve Entegrasyon: Güvenlikleştirme Çağı*. çev. Nur Yasemin Ural. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.

Keskin, Kazım. "5 Soru: Fransa İslam Yasası". *SETA* (20 Şubat 2021). <https://www.setav.org/5-soru-fransa-islam-yasasi/>

Kirby, Emma Jane. "Sarkozy stirs French burka debate". *BBC News* (20 Haziran 2009). <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/8113778.stm>

Köseoğlu, Ferhan. "Fransa'da İslam "Fransa İslam'ı" Raporunun Mimarı El Karoui: 'Müslümanlar Fransa'nın Birer Parçası'". *Perspektif* (1 Kasım 2018). <https://perspektif.eu/2018/11/01/fransa-islami-raporunun-mimari-el-karoui-muslumanlar-fransanın-birer-parcasi/>

Küçük, Yusuf Kenan. "Fransa İslam'ı, Türkiye İslam'ı, Afrika İslam'ı". *Independent Türkçe* (10 Ekim 2020). <https://www.indyrturk.com/node/255826/t%C3%BCrki%C3%87yeden-sesler/fransai%C3%87slam%C4%B1-t%C3%BCrkiye-i%C3%87slam%C4%B1-afrika-i%C3%87slam%C4%B1>

Laurence, Jonathan. *The New French Minority Politics*. The Brookings Institution, 2003. <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/laurence.pdf>

Macit, Mustafa. "Sosyal Medyada 'İmam Hatipli' Temsilleri: Kolektif Bir Kimlik Söylemindeki Sosyal-Bilişsel İzdüşümler". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 51 (Nisan 2014), 379-394.

Manurung, Hendra. "France & Charter Of Principles", *Kike* (23 January 2021). <https://www.kike.or.id/2021/01/23/france-charter-of-principles/>

Marin, Ludovic. "The French Brief - Reinforcing the Principles of the Republic: A French Paradox? Three questions to Hakim El Karoui". *Institut Montaigne* (10 Mart 2021). <https://www.institutmontaigne.org/en/blog/french-brief-reinforcing-principles-republic-french-paradox>

McLellan, David. *İdeoloji*. çev. Barış Yıldırım. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Mechai, Hassina. “Macron's 'imam charter' raises fears of state control over Islam of France”. *Middle East Eye* (26 Ocak 2021). <https://www.middleeasteye.net/news/france-islam-macron-imam-charter-finalised-tensions>

Nanni, Lucio. “Tarihçi Enzo Traverso ile Post-Faşizm Üzerine 21. Yüzyıl Faşizmi Başka Bir Faşizm”. çev. Alican Tayla. *Birartibir* (21 Aralık 2020). <https://www.birartibir.org/siyaset/972-21-yuzyil-fasizmi-baska-bir-fasizm>

Nielsen, Jørgen S. – Otterbeck, Jonas. *Muslims in Western Europe*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 4. Basım, 2016.

Nigam, Aditya. “‘Secularism Has Become Another Religion’ – Etienne Balibar”. *Kafila* (2 Kasım 2007). <https://kafila.online/2007/10/02/%E2%80%98secularism-has-become-another-religion%E2%80%99-%E2%80%93-etienne-balibar/>

Oumma, “Charte des principes pour l’islam de France: M. Moussaoui répond aux critiques” (25 Ocak 2021). <https://oumma.com/charte-des-principes-pour-lislam-de-france-m-moussaoui-repond-aux-critiques/> (Erişim Tarihi: 06.06.2021).

Özdemir, Ömer Behram. “Fransa’da İslamofobik Söylemin Ana Akımlaşması ve Arap Baharı’nın Etkisi”. *Ortadoğu Yıllığı* 8 (2012), 445-462.

Peucker, Mario. “Muslim community organisations as agents of social inclusion, cohesion and active citizenship?”. *Muslim Community Organizations in the West History, Developments and Future Perspectives*. ed. Mario Peucker - Rauf Ceylan. 35-57. Wiesbaden: Springer VS, 2017.

Pew Research Center. *Europe’s Growing Muslim Population* (29 Kasım 2017). <https://www.pewforum.org/2017/11/29/europes-growing-muslim-population/>

Prélot, Pierre-Henri. “Fransız Anayasalarında Din: Ruhbanların Sivil Anayasası’ndan, Anayasal Laikliğe Uzanan Yol (1789-1958)”. çev. Ceylan Gürman Şahinkaya. *Tartışılan Laiklik Fransa ve Türkiye’de İlkeler ve Algılamalar*. ed. Samim Akgönül. 75-112. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.

Ramadan, Tariq. *Western Muslims and the Future of Islam*. Oxford: Oxford University Press, 2004.

Ramadan, Tariq. *Radical Reform Islamic Ethics and Liberation*. Oxford: Oxford University Press, 2009.

Reysoo, Fenneke. “Fransa’da Başörtüsü Krizi: Kültürel Kimliğin Simgesi ve Karşı-Simgesi”. *Avrupa’da İslam*. ed. Kadir Canatan. 234-272. İstanbul: Beyan Yayınları, 2005.

Roy, Olivier. *Secularism Confronts Islam*. çev. George Holoch. New York: Columbia University Press, 2007.

Roy, Olivier. *İslam'a Karşı Laiklik*. çev. Ender Bedisel. İstanbul: Agora, 2010.

Runnymede Trust. *Islamophobia: Still a Challenge for Us All*. London: Runnymede, 1997.

<https://www.runnymedetrust.org/uploads/Islamophobia%20Report%202018%20FINAL.pdf>

Selby, Jennifer A.. "Islam in France Reconfigured: Republican Islam in the 2010 Gerin Report". *Journal of Muslim Minority Affairs* 31/3 (Ekim 2011), 383-398.

Sevinç, Bayram. "Siyasal İslam ve Söylem Egemenliği". *International Journal of Social Science* 6/6 (2013), 993-1018.

Solakoğlu, Engin. "Fransa'da laiklik tartışması: Eğri gemi, doğru sefer". *Sol* (2 Şubat 2021). <https://sol.org.tr/haber/gorus-fransada-laiklik-tartismasi-egri-gemi-dogru-sefer-25241>

Stegmann, Ricarda. "Between Orient and Occident? The Colonial Legacy at the Grand Mosque of Paris". *Muslim Community Organizations in the West History, Developments and Future Perspectives*. ed. Mario Peucker - Rauf Ceylan. 125-156. Wiesbaden: Springer VS, 2017.

Şimşek, Berza. "Samuel Paty: Fransa'da öğretmen cinayeti sonrası İslam, Müslümanlar ve İslamofobi nasıl tartışılıyor?". *BBC Türkçe* (26 Ekim 2020). <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54676673>

Tatari, Burak. "Ortadoğu uzmanı Gilles Kepel ile söyleşi: "Samuel Paty olayında gördüğümüz 'atmosfer cihatçılığı'nın diğerlerinden farkı 'örgütsüz' olması, bu yüzden polisle olayların önüne geçmek mümkün değil". çev. Nurcan Kılınç – Elif Öğünç. *Medyascope* (21 Şubat 2021). <https://medyascope.tv/2021/02/21/ortadogu-uzmani-gilles-kepel-ile-soylesi-samuel-paty-olayinda-gordugumuz-atmosfer-cihatciliginin-digerlerinden-farki-orgutsuz-olmasi-bu-yuzden-polisle-olaylarin-onune-gecmek-mumkun-degil/>

Tınmaz, Gülsevım. "Fransa'da İslam'ın Temsili: Fransa İslam Konseyi (CFCM)". *Perspektif* (30 Aralık 2020). <https://perspektif.eu/2020/12/30/fransada-islam-in-temsili-fransa-islam-konseyi-cfcm/>

Tidey, Alice. "Here's all you need to know about France's controversial separatism law". *Euronews* (16 Şubat 2021).

<https://www.euronews.com/2021/02/16/here-s-what-you-need-to-know-about-france-s-controversial-separatism-law>

Urteaga, Diego. "A new step towards French Islam". *Atalayar* (20 Ocak 2021). <https://atalayar.com/en/content/new-step-towards-french-islam>

Valfort, Marie-Anne. "Discriminations religieuses à l'embauche une realite". *Institut Montaigne* (Ekim 2015).

<https://www.institutmontaigne.org/publications/discriminations-religieuses-lembauche-une-realite>

Watt, W. Montgomery. *İslam'ın Orta Çağ Avrupası Üzerindeki Etkisi*. çev. Ümit Hüsrev Yolsal. İstanbul: BilgeSu Yayıncılık, 2013.

Williamson, Lucy. “France Islam: Muslims under pressure to sign French values charter”. *BBC News* (1 Aralık 2020). <https://www.bbc.com/news/world-europe-55132098>

Willsher, Kim. “Charlie Hebdo attack: fallen policeman Ahmed Merabet buried in Bobigny”. *The Guardian* (13 Ocak 2015). <https://www.theguardian.com/world/2015/jan/13/charlie-hebdo-attack-ahmed-merabet-buried-bobigny>

Yeğenoğlu, Meyda. *Avrupa’da İslam, Göçmenlik ve Konukseverlik*. çev. P. Burcu Yalım. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016. <https://questions.assemblee-nationale.fr/q13/13-86924QE.htm>